

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΜΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: ***«Εκκλησία, Έθνος, Πατριωτισμός.
Μια αμφιλεγόμενη σχέση: η περίπτωση της Φλώρινας.»***

Όνομα: Τσέργα Γκόλφω

A.M.: 5210M011

Τριμελής Επιτροπή: Νοταράς Ανδρέας, Λέκτορας

Μαρωνίτη Νίκη, Λέκτορας

Μακρής Γεράσιμος, Αναπληρωτής Καθηγητής

Αθήνα 2012

Περιεχόμενα

❖ Εισαγωγή.....	5
❖ Η παραγωγή του έθνους με βάση το παρελθόν.....	8
❖ Το έθνος ως ιερή κοινότητα.....	12
• <i>Η λατρεία της αυθεντικότητας.....</i>	14
❖ Θρησκεία, Παράδοση και Νεωτερικότητα.....	16
❖ Θρησκεία, Εθνικισμός και Ελλάδα.....	18
• <i>Ο πολιτικός ρόλος της εκκλησίας και η μετάβαση από την ιδιωτική στη δημόσια σφαίρα.....</i>	22
• <i>Ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος.....</i>	25
• <i>Ο Μητροπολίτης Άνθιμος.....</i>	28
❖ Η περίπτωση της Φλώρινας.....	30
• <i>Ο Μητροπολίτης Αυγουστίνος.....</i>	30
• <i>«...η εκκλησία δεν εκφέρει πολιτικό λόγο[...]. Αυτό που κάνει είναι να εκφέρει πατριωτικό λόγο.».....</i>	33

- *Ο οικουμενικός χαρακτήρας της εκκλησίας και το ζήτημα των «ντόπιων».....36*
- *Οι ντόπιοι ιερείς και η ‘παραδοσιακή’ «ντόπικη» μουσική.....41*

- ❖ *Συμπεράσματα.....45*

- ❖ *Βιβλιογραφία.....49*

Εισαγωγή

Η θρησκεία αποτελεί σημαντικό πυλώνα της παραδοσιακής κοινωνίας, αφού ήταν αυτή που σε ολόκληρο τον Ευρωπαϊκό χώρο προσδιόριζε την πιο βασική συλλογική ταυτότητα των ανθρώπων. Με την άνοδο των εθνικιστικών κινημάτων, αυτή παραγκωνίστηκε και δόθηκε μεγαλύτερη σημασία σε άλλα χαρακτηριστικά τα οποία ήταν σημαντικά για τη δημιουργία των νέων εθνών.

Η Ελλάδα υπέστη στο εσωτερικό της παρόμοιες διεργασίες μέχρι να αποκτήσει τη σημερινή της μορφή, τη μορφή ενός κράτους αποτελούμενο από άτομα με κοινή υψηλή δημόσια κουλτούρα και γλώσσα.¹ Παρ' όλ' αυτά, μέσα από αντιφάσεις και συμβιβασμούς, βλέπουμε ότι η θρησκεία αποτέλεσε ένα από τους βασικούς παράγοντες συγκρότησης της σύγχρονης ελληνικής ταυτότητας. Αυτή η ιστορική θέση της Ελληνικής Εκκλησίας στην ιστορία του ελληνικού εθνικού κινήματος της προσέδωσε παραδοσιακά το ρόλο του θεματοφύλακα της εθνικής παράδοσης και σημείου αναφοράς για την αναπαραγωγή της εθνικής ταυτότητας. Ταυτόχρονα, αυτή η εθνική και πολιτική διάσταση της θρησκείας στην Ελλάδα κατέστησε ακόμα πιο ιδιαίτερο το αίτημα εκκοσμίκευσης του Ελληνικού Κράτους, ειδικά σε σύγκριση με το πρότυπο των εκκοσμηκευμένων Δυτικών εθνικών Κρατών.

Αν και η εκκοσμίκευση στις δυτικές χώρες βαίνει παράλληλα, χρονικά, με την άνοδο των εθνών-κρατών, στην Ελλάδα ο διαχωρισμός κράτους-εκκλησίας δε διαφαίνεται ως προοπτική. Ενώ η εκκλησία και συγκεκριμένα ο θρησκευτικός της Λόγος υποχωρεί όσο εντείνεται η εκκοσμίκευση των κοινωνιών στην Ευρώπη, με την εμπέδωση της γραφειοκρατίας του Weber² και

¹ Χρησιμοποιώ εδώ την έννοια υψηλή κουλτούρα με τη σημασία που της δίνει ο Ernest Gellner στο βιβλίο του *Nations and Nationalism* (1983) στο οποίο αναφέρει πως με το πρόταγμα για ανάγκη δημιουργίας ενός υψηλού πολιτισμού (εθνικού) που δεν ταυτίζεται με τους τοπικούς παραδοσιακούς, βλέπουμε τον εθνικισμό ως την γενική επιβολή ενός υψηλού πολιτισμού στην κοινωνία όπου προηγουμένως χαμηλές κουλτούρες κατείχαν κύρια θέση στις ζωές των κατοίκων. Η μετάβαση από αυτές τις χαμηλές, και περισσότερες φορές μη εγγράμματες κουλτούρες, σε υψηλές εγγράμματες είναι που παράγει τον εθνικισμό και τα έθνη.

² Ο Max Weber ασχολήθηκε με το θέμα της γραφειοκρατίας και τόνισε πως κάθε γραφειοκρατία έχει καθήκον να είναι αντικειμενική και ουδέτερη και να υπηρετεί την κοινωνία. Η γραφειοκρατία δεν είναι αρνητικό φαινόμενο αλλά αντίθετα εξασφαλίζει την αμεροληψία, την ισοτιμία, την συνέπεια και την συνέχεια του Κράτους στις σχέσεις του με του πολίτες αλλά και την κατεύθυνση της πολιτικής που ακολουθεί. Ακριβώς όπως ο Adam Smith είδε στον καταμερισμό της εργασίας την αιτία προόδου των σύγχρονων οικονομιών, έτσι ο Weber βλέπει την γραφειοκρατία ως μία από τις πιο σημαντικές αιτίες ανάπτυξης του καπιταλισμού.

την αυτονόμηση της πολιτικής σφαίρας, στην Ελλάδα παρατηρείται το φαινόμενο της αύξησης και εντατικοποίησης της άρθρωσης του θρησκευτικού Λόγου σε σημείο που να θεωρείται εξίσου σημαντικός με τον κρατικό. Η συγκυρία της δεκαετίας του 1990 ήρθε να υπενθυμίσει τον πάντα επίκαιρο πολιτικό ρόλο της Εκκλησίας στην ελληνική κοινωνία. Η 'έκρηξη' του εθνικισμού στα Βαλκάνια τη δεκαετία του '90, ο οποίος αρθρώθηκε και μέσα από το θρησκευτικό ιδίωμα³, έδειξε ότι η θρησκεία αποτελεί βασικό στοιχείο της ταυτότητας των Ελλήνων και θέματα που ανήκουν στην πολιτική σφαίρα άρχισαν να εκφράζονται με θρησκευτικούς όρους. Η μήπως η θρησκεία, από το 1990 και έπειτα, εγκαταλείπει το θρησκευτικό λόγο για να μιλήσει πολιτικά;

Έτσι, βλέπουμε την Εκκλησία και τη θρησκεία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 και μετά, να έχουν αποκτήσει έναν ενεργό ρόλο στα πολιτικά πράγματα σε τέτοιο βαθμό ώστε να χρησιμοποιούν και πολιτικά μέσα αγώνα όπως συλλαλητήρια, δημοψηφίσματα (θέμα ταυτοτήτων) έως και δήλωση υποστήριξης πολιτικών υποψηφίων. Τα εθνικά θέματα της περιόδου εκείνης (ζήτημα της ονομασίας της Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας) κατείχαν μεγάλο μέρος της πολιτικής ατζέντας. Η εκκλησία φάνηκε να θέλει να διεκδικήσει τη διαχρονική της θέση ως παράγοντα εθνοδόμησης, αναπολώντας ταυτόχρονα το ρόλο της στις προ-νεωτερικές κοινωνίες. Έτσι, θεωρώντας πως κατέχει ακόμα την ίδια θέση που είχε στην προνεωτερική κοινωνία (ως θεματοφύλακας της ταυτότητας) υιοθέτησε την ίδια συμπεριφορά και απέκτησε δημόσιο λόγο, ο οποίος είχε ως βασικό άξονα την έννοια και αξία του πατριωτισμού. Με αυτόν τον τρόπο, δικαιολογούν και οι άνθρωποι της εκκλησίας την εκφορά λόγου, διευκρινίζοντας ότι αρθρώνουν πατριωτικό και όχι πολιτικό λόγο.

Η περίπτωση της Φλώρινας

Μια χαρακτηριστική περίπτωση περιοχής στην οποία η τοπική Εκκλησία έχει έντονη πολιτική δράση και εκφέρει δημόσιο πολιτικό λόγο και μάλιστα με τρόπο δυναμικό, αποτελεί και η πόλη της Φλώρινας. Εκεί επέλεξε

³ Αναφέρομαι κυρίως στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας όπου η εθνική διαμάχη πήρε χαρακτηριστικά σύγκρουσης μεταξύ Ορθοδόξων και Καθολικών Μουσουλμάνων.

να διεξάγω μια σύντομη επιτόπια έρευνα για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, το Μάρτιο και Απρίλιο του 2012. Η επιλογή του πεδίου σχετίζεται και με το γεγονός ότι τα τελευταία 11 χρόνια παίρνω μέρος στις Εκκλησιαστικές Κατασκηνώσεις της πόλης, αρχικά ως κατασκηνώτρια και τα τελευταία έξι χρόνια ως ομαδάρχισσα. Η σχέση μου με θρησκευτικά και εκκλησιαστικά θέματα είχε ήδη ξεκινήσει από την ηλικία των εννέα χρόνων στα κατηχητικά της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, όπου για πέντε χρόνια διετέλεσα καθήκοντα κατηχήτριας. Έτσι, η προσέγγιση ήταν σχετικά εύκολη, λόγω της γνώσης μου (του θέματος και της περίπτωσης) από τα 'μέσα'. Η έρευνα βασίστηκε σε στοιχεία που συνέλεξα σε δύο σύντομες επισκέψεις συνολικής διάρκειας δώδεκα ημερών. Οι πληροφορητές μου ήταν ως επί το πλείστον άνθρωποι τους οποίους γνώριζα μέσα από τις κατασκηνώσεις και από τα κατηχητικά της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Έτσι, είχα τη δυνατότητα να συνομιλήσω μαζί τους για αρκετά θέματα σχετικά με το ρόλο της εκκλησίας στη σημερινή κοινωνία. Την εκκοσμίκευση, τον πολιτικό ρόλο της εκκλησίας, τους «ντόπιους» της Φλώρινας και τη θέση της εκκλησίας απέναντι στη φανερή γλωσσοπολιτισμική διαφορετικότητα, που υπάρχει στην πόλη τους.

Στόχος της εργασίας είναι να δείξει τη μετάβαση του εκκλησιαστικού λόγου από την ιδιωτική στη δημόσια σφαίρα και την πολιτικοποίηση αυτού. Σήμερα, βλέπουμε συχνά παραδείγματα ιερέων οι οποίοι 'ξεχνούν' ποιός είναι ο ρόλος τους και υιοθετούν έναν λόγο ο οποίος, συνήθως, ανήκει στους πολιτικούς. Τι είναι αυτό που τους κάνει να συμπεριφέρονται ως πολιτικοί στη θέση πολιτικών; Ποιός είναι σήμερα ο ρόλος της εκκλησίας στις ζωές των ανθρώπων, μιας εκκλησίας η οποία πολλές φορές φαίνεται πως ξεχνάει το ρόλο της; Ποιός ο ρόλος της στη Φλώρινα, τότε και τώρα, σε σχέση με τους ντόπιους κατοίκους της και ποιά η συμπεριφορά απέναντί τους;

Η παραγωγή του έθνους με βάση το παρελθόν

Η ιδέα του έθνους αντλεί από το παρελθόν και στοχεύει στο μέλλον.⁴ Παρουσιάζεται ταυτόχρονα ως η δυνατότητα υπέρβασης τόσο των κλυδωνισμών που επιφέρει ο νεωτερικός εκσυγχρονισμός στην παραδοσιακή κοινωνία όσο και των προβλημάτων που επιφέρει ο ίδιος εκσυγχρονισμός. Ο εκσυγχρονισμός διαρρηγνύοντας τους δεσμούς του ατόμου με την παραδοσιακή κοινότητα προκαλεί την ανασφάλεια και αναγκάζει το άτομο να αναζητήσει νέες συλλογικές δομές στις οποίες να μπορεί να ενταχθεί. Έτσι, το έθνος παρουσιάζεται ως ένας ισχυρός πόλος έλξης για το άτομο καθώς του προσφέρει το κοινοτικό εκείνο ιδεώδες που έμοιαζε να έχει χαθεί με την κατάρρευση του παραδοσιακού κόσμου. Το έθνος φέρει την υπόσχεση να απαλείψει τις αντιθέσεις⁵ και να αναπαράγει την αίσθηση της συνέχειας με την παραδοσιακή κοινωνία.

Κατά αυτό τον τρόπο εξηγείται η *επιστροφή στο παρελθόν* που χαρακτηρίζει την εθνικιστική ιδεολογία. Ένα παρελθόν λαμπρό στο οποίο τα άτομα θα βρουν σημεία ταύτισης για το σήμερα. Με αυτή τη λογική, ο Άντονι Σμιθ, υποστήριξε ότι για να μπορέσουμε να μιλήσουμε για τον εθνικισμό και το έθνος θα πρέπει, πρώτα, να ψάξουμε τις ρίζες τους πίσω στο χρόνο σε εθνοτικά και εδαφικά πλαίσια. Πρέπει να τοποθετήσουμε τα δύο φαινόμενα σε ένα ευρύ ιστορικό φάσμα όπου οι πολιτισμικοί δεσμοί και οι πολιτικές κοινότητες τέμνονταν. Ορίζει, έτσι, το έθνος ως *«έναν επώνυμο πληθυσμό με κοινούς μύθους και μνήμες, που κατέχει μια ιστορική επικράτεια ή πατρίδα και διαθέτει κοινή δημόσια κουλτούρα, μια ενοποιημένη οικονομία και κοινά νομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις»*. (1996:581). Οι τρεις βασικές πηγές από τις οποίες αντλεί ο εθνικισμός είναι η άνιση κατανομή της εθνο-ιστορίας, η διαφορετική επίδραση των θρησκευτικών ιδεωδών και η διαφορετική φύση και προσδιορισμός της «πατρίδας» (homeland) ή της προγονικής γης (ancestral home). Έτσι, ορίζει τον

⁴ Ο David McCrone (1998), χρησιμοποιεί την έκφραση “αυριανοί πρόγονοι” (‘tomorrow’s ancestors’) η οποία συμπυκνώνει την απρόσκοπτη (seamless) ποιότητα του παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος καθώς και τη συνέχεια και συνοχή των ανθρώπων.

⁵ Ο Άντερσον αναφέρει ότι το έθνος συλλαμβάνεται φαντασιακά ως κοινότητα, επειδή, παρόλο την όλη ανισότητα και εκμετάλλευση που εμφανίζονται σε κάθε κοινότητα, αυτό νοείται ως μια βαθιά οριζόντια συντροφική σχέση η οποία καταργεί αυτές τις ανισότητες .

εθνικισμό ως την αίσθηση του κοινού ανήκειν σε μια κατονομασμένη κοινότητα (named community) κοινών μύθων καταγωγής και συλλογικής μνήμης, που συνδέονται με μια ιστορική πατρογονική γη. Αν τα έθνη υφίστανται στο χώρο τότε, κατ' επέκταση, τα βρίσκουμε και στη διάρκεια του χρόνου. Η ιστορία και το εθνοτικό παρελθόν έχουν θεωρηθεί καθοριστικά χαρακτηριστικά στη δημιουργία εθνών.

Η ιστορία, όπως την ορίζει ο Σμιθ ως εθνο-ιστορία (2003), αποτελείται από επιλεκτικές, κοινές αναμνήσεις των διαδοχικών γενεών που έχουν αποτελέσει μια κοινότητα και ο τρόπος με τον οποίο οι γενεές αυτές παρουσιάζουν και μεταδίδουν τις παρελθοντικές ιστορίες της κοινότητας αναμεταξύ τους. Αυτό το εγχείρημα κινείται συνεχώς γύρω από την εδραίωση, μετάδοση, επανερμηνεία και ανασυγκρότηση των κοινών παραδόσεων τους. Η εθνο-ιστορία συντίθεται από ίσα μέρη μύθων και αναμνήσεων. Συνήθως, είναι δύσκολο να ξεχωρίσει κανείς ανάμεσα σε ανάμνηση και μύθο, ιδιαίτερα αν ορίζουμε το μύθο ως μια ευρέως γνωστή ιστορία που έχει ως αντικείμενό της το ηρωικό παρελθόν και την ανάμνηση ως την καταγραφή κοινών εμπειριών. Η εθνο-ιστορία μιας κοινότητας αποκαλύπτει μια βαθύτερη ενότητα η οποία της προσδίδει αφηγηματική συνοχή και ηθικό σκοπό έχοντας ως στόχο να εξηγήσει τη φύση και τους στόχους της κοινότητας στα μέλη της και ταυτόχρονα να τους καθοδηγήσει στις μελλοντικές τους ενέργειες.

Η εθνο-ιστορία έχει ως σημείο εκκίνησης τη στιγμή που οι άνθρωποι μεταπλάθουν τη φύση και συνεργάζονται μεταξύ τους για την παραγωγή μιας ξεχωριστής κοινωνικής τάξης και ενός ξεχωριστού πολιτισμού. Η όλη διαδικασία έχει διπλή καταγωγή: από τη μια τα άτομα μιας κοινότητας έχουν μια πιθανολογούμενη καταγωγή από έναν κοινό κατονομασμένο πρόγονο και, κατά δεύτερον υπάρχει η ίδρυση μιας κοινωνικής τάξης και η εθελοντική αφοσίωση τα οποία μας δίνουν τις βασικές γενεαλογικές και χωρικές μυθολογίες οι οποίες δομούν τη ζωή και την εξέλιξη της κοινότητας. Οι μύθοι της κοινής καταγωγής, συνήθως, θεωρούνται από τα μέλη της ομάδας ως βασικά στοιχεία για τον ορισμό των εθνοτικών κοινοτήτων. Ωστόσο οι μύθοι καταγωγής αποτελούν ένα μόνο είδος μύθων, το πρώτο σε μια σειρά από παρόμοιους μύθους και αναμνήσεις, τα οποία συνολικά συγκροτούν τη 'μυθολογία' και την 'παράδοση' της κοινότητας. Διαδραματίζουν ένα σημαντικό

ρόλο με το να στηρίζουν τα αισθήματα κοινής εθνικής ταυτότητας, δίνοντάς τους ένα αίσθημα προορισμού και κατεύθυνσης, και δανείζοντας τους επιπρόσθετες ηθικές και κοινωνικές διαστάσεις.

Η επιστροφή στο 'ένδοξο' παρελθόν εκφράζει τη νοσταλγία για τη φαντασιακή ασφάλεια της παραδοσιακής κοινότητας, η οποία εντείνεται εξαιτίας των κοινωνικών και πολιτισμικών ανακατατάξεων που συντελούνται στο παρόν και του φάσματος του άγνωστου μέλλοντος (Λέκκας 2006:179). Η έννοια της φαντασιακής ασφάλειας, στην προκειμένη περίπτωση, και, γενικά, της φαντασιακής κοινότητας προέρχεται από το έργο του Μπένεντικτ Άντερσον *Φαντασιακές Κοινότητες: Στοιχαμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του Εθνικισμού* (1997). Σε αυτό εστιάζει το ενδιαφέρον του στα ζητήματα της κοινότητας και των μηχανισμών συγκρότησής της. Σε αντίθεση με άλλες προσεγγίσεις για τον εθνικισμό οι οποίες προτάσσουν οικονομικές ή πολιτικές παραμέτρους, αυτός στρέφεται στις πολιτισμικές συνιστώσες του φαινομένου. Διερευνά τις διαδικασίες συγκρότησης κοινοτήτων με κοινή κοσμοθεώρηση. Υπογραμμίζει και αναλύει κυρίως εκείνα τα στοιχεία που προσέφεραν τη δυνατότητα ανάπτυξης του εθνικισμού. Τα στοιχεία αυτά είναι σύμφωνα με τον Άντερσον η παρακμή των θρησκευτικών γλωσσών, των δυναστικών καθεστώτων και της αντίληψης της συγχρονικότητας, η οποία αντικαταστάθηκε από την αντίληψη για έναν «ομοιογενή, κενό χρόνο» σύμφωνα με την οποία η συγχρονικότητα είναι εγκάρσια, τέμνει το χρόνο και δε χαρακτηρίζεται από προαναγγελία και εκπλήρωση αλλά από χρονική σύμπτωση και μετριέται με ρολόι και ημερολόγιο (Άντερσον 1997:48). Ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία που έχει κομίσει η θεωρία του Άντερσον στη μελέτη του εθνικισμού, είναι η έννοια της φαντασιακής κοινότητας⁶ την οποία αντιπροσωπεύει το έθνος: *αποτελεί μια ανθρώπινη κοινότητα που φαντάζεται τον εαυτό της ως πολιτική κοινότητα, εγγενώς οριοθετημένη και ταυτόχρονα κυρίαρχη* (Άντερσον 1997:26).

⁶ Η έννοια της φαντασιακής κοινότητας του Άντερσον υπήρξε η βάση για την εννοιολόγηση της θέσης που κατείχε η Ορθοδοξία, κατά τη διαδικασία οικοδόμησης του έθνους από τον Πασχάλη Κιτρομηλίδη. Ο Κιτρομηλίδης υποστηρίζει ότι η «Ορθόδοξη Κοινοπολιτεία» υπήρξε μια από τις πιο ισχυρές φαντασιακές κοινότητες στην περιοχή των Βαλκάνιων κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής και Οθωμανικής περιόδου. Η Ορθοδοξία υπήρξε εχθρική ενάντια στα εθνικιστικά ιδεώδη του Διαφωτισμού λόγω της οικουμενικότητας του Ορθόδοξου δόγματος καθώς και λόγω των θεσμικών ενδιαφερόντων από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η εθνικοποίηση των Ορθόδοξων εκκλησιών, στα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη, αντικατέστησαν την Ορθόδοξη φαντασιακή κοινότητα με εθνικές φαντασιακές κοινότητες.

Μια τέτοια κοινότητα ορίζεται ως φαντασική γιατί κανένα μέλος της δε θα γνωρίσει ποτέ τα περισσότερα μέλη, δε θα τα συναντήσει και ούτε θ' ακούσει γι' αυτά. Υπάρχει όμως η αίσθηση του συνανοίκειν που τους κάνει να νιώθουν όλοι μέλη της ίδιας ομάδας. Η φαντασική κοινότητα ενδυναμώνεται περισσότερο με την ανάπτυξη του έντυπου καπιταλισμού και τη μεγάλη, πλέον, παραγωγή βιβλίων, εφημερίδων και εντύπων στις καθομιλούμενες γλώσσες, η οποία τονίζει ακόμα περισσότερο την έννοια του συνανοίκειν ανάμεσα σε άτομα που μιλούν την ίδια γλώσσα, ακόμα και αν αυτά βρίσκονται χιλιόμετρα μακριά από τον τόπο καταγωγής τους.

Επιστρέφοντας στο 'ένδοξο' παρελθόν, βλέπουμε, πως τα κοινωνικά υποκείμενα, μπροστά στο νέο και το άγνωστο που προοιωνίζεται το μέλλον, βρίσκουν καταφύγιο στην ανάπλαση του παρελθόντος και ταυτόχρονα αντλούν από αυτήν την ανασύνθεση συμπεράσματα για την ερμηνεία του παρόντος και το σχεδιασμό του μέλλοντος. Η στροφή στο παρελθόν και η συνακόλουθη ανακατασκευή της ιστορικής συνέχειας ενισχύει την αίσθηση ότι το κοινωνικό υποκείμενο έχει θέση στην πορεία του χρόνου.

Το έθνος ως κεντρική έννοια της εθνικιστικής ιδεολογίας εδράζεται κατά τεκμήριο σε παρελθοντική βάση. Ο εθνικισμός προσφεύγει αναγκαστικά στην ανάπλαση της ιστορίας μιας ξεχωριστής πολιτισμικής παράδοσης και αναλώνει σημαντική ενέργεια γι' αυτόν τον σκοπό. Ακόμη και όταν η ανασκόληση του παρελθόντος δεν αποδίδει άμεσους καρπούς, η εθνικιστική ιδεολογία καταφεύγει στη εφεύρεση και συχνότερα στην προσάρτηση και την ιδιοποίηση ιστορικών δεδομένων για να υπερβεί λογικά κενά στην απόδειξη της συνέχειας του παρελθόντος με το παρόν. Ο παρελθοντικός λόγος του εθνικισμού καθορίζει την ερμηνεία του παρόντος και προδιαγράφει την έλευση του μέλλοντος. Η ανάπλαση και η εξιδανίκευση του εθνικού παρελθόντος είναι συνεπώς δύο από τις πλέον σημαντικές πτυχές της επεξεργασίας της έννοιας του έθνους από τον εθνικισμό (Λέκκας 2006:181).

Το έθνος ως ιερή κοινότητα

Ο Σμιθ στο βιβλίο του *Chosen Peoples* (2003) αναφέρεται στο έθνος λέγοντας πως αποτελεί ιερή κοινότητα πίστης. Για να μπορέσει όμως να το δει κάποιος έτσι θα πρέπει να ορίσει πρώτα το έθνος, τον εθνικισμό και τη θρησκεία. Ως εθνικισμό ορίζει *ένα ιδεολογικό κίνημα που έχει ως σκοπό την επίτευξη και διατήρηση της αυτονομίας, ενότητας και της ταυτότητας εκ μέρους ενός πληθυσμού, κάποια από τα μέλη της οποίας θεωρούν πως αποτελούν ένα πραγματικό ή εν δυνάμει έθνος*. Η εννοιολόγηση του έθνους παρουσιάζεται πιο δύσκολη. Έχει ως προϋπόθεση την κατασκευή ενός ιδεατού τύπου, βασιζόμενου στο όραμα των εθνικιστών και σε εκείνες τις διαδικασίες που συγκλίνουν για να σχηματίσουν εκείνο τον τύπο ανθρώπινης ένωσης που λέγεται έθνος: διαδικασίες όπως δημιουργία μύθων, επιλογή αναμνήσεων, εδαφικότητα, πολιτισμική ενοποίηση. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, το έθνος δεν είναι ούτε φυσικό ούτε έχει μια μοναδική και συγκεκριμένη ουσία· συνιστά μια σειρά από διαδικασίες προς ένα στόχο που πάντα τελικά διαφεύγει από όσους τον επιδιώκουν. Ο Σμιθ ορίζει, επίσης, την εθνική ταυτότητα ως: τη συντήρηση και την επαναλαμβανόμενη επανερμηνεία του προτύπου των αξιών, συμβόλων, αναμνήσεων, μύθων και παραδόσεων τα οποία σχηματίζουν την ξεχωριστή κληρονομιά του έθνους και την αναγνώριση αυτών των ατόμων που κατέχουν την ίδια κληρονομιά και τα ίδια πρότυπα. Οι εθνικές ταυτότητες δεν είναι στατικές. Αλλάζουν μέσα στο χρόνο και εξελίσσονται προσαρτώντας καινούρια στοιχεία που προκύπτουν από τις αλληλεπιδράσεις που προκύπτουν μέσα στην κοινωνία. Όσο δυναμική είναι η εθνική ταυτότητα άλλο τόσο είναι και το έθνος το οποίο μετασχηματίζεται μέσα σε συγκεκριμένα όρια, είτε εσωτερικά είτε εξωτερικά.

Δύο από τους πιο σημαντικούς πολιτισμικούς πόρους του έθνους είναι ο εθνοτισμός και η θρησκεία. Για τη θρησκεία ο Σμιθ αναφέρει δύο προσεγγίσεις: μια ουσιοκρατική και μια πιο λειτουργιστική. Στην πρώτη, η θρησκεία ορίζεται με σωτηριολογικούς όρους ως μια προσπάθεια για ατομική και συλλογική σωτηρία σε ένα υπέρ-εμπειρικό σύμπαν το οποίο καθοδηγεί και ελέγχει την καθημερινότητά μας. Σε αντίθεση με αυτήν την έννοια της θρησκείας, έρχεται η εννοιολόγηση του εθνικισμού και της εθνικής ταυτότητας τα οποία παρουσιάζονται ως μορφές ιδεολογίας και πολιτισμού οι οποίες αναφέρονται εξ' ολοκλήρου σε αυτόν τον κόσμο που ζούμε· είναι κοσμικά, επίγεια και

ανθρωποκεντρικά. Σε αυτή τη νέα πολιτική ιδεολογία η λατρεία του κοσμικού έθνους αντικαθιστά αυτήν της θεότητας ενώ το εθνικιστικό κίνημα καταλαμβάνει τη θέση της εκκλησίας και οι απόγονοι του έθνους αποτελούν πλέον ένα νέο είδος αθανασίας (στη θέση της μεταθανάτιας ζωής). Στη λειτουργιστική προσέγγιση του Σμιθ, η θρησκεία αντιμετωπίζεται ως μια ηθική ή κοινωνική δύναμη, ένα σύστημα πεποιθήσεων και πρακτικών το οποίο ξεχωρίζει το ιερό από το βέβηλο και ενώνει τους οπαδούς του σε μία και μοναδική κοινότητα πιστών.

Ο Εμίλ Ντυρκέμ, αναγνωρίζοντας την κοινωνική προέλευση της θρησκείας, υποστήριξε ότι αυτή αποτελούσε πηγή αλληλεγγύης και ταύτισης για τα άτομα μέσα σε μια κοινωνία. Η θρησκεία προσέφερε το νόημα της ζωής, μορφές εξουσίας (authority figures) και, το πιο σημαντικό για το Ντυρκέμ, ενίσχυσε τις ηθικές και κοινωνικές νόρμες τις οποίες ακολουθούσαν συλλογικά, τα άτομα μιας κοινωνίας. Η θρησκεία παρέχει κοινωνικό έλεγχο, συνοχή και έναν σκοπό για τη ζωή τους. Όσο για τον εθνικισμό, ο Ντυρκέμ δεν τον ενέκρινε και το θεωρούσε μια νοσηρή μορφή πατριωτισμού. Καθώς η θρησκεία είχε διαβρωθεί στις μοντέρνες κοινωνίες, οι αιώνιες ιδιότητές της μετασχηματίστηκαν στην 'αποϊεροποίηση του κοσμικού' (sacrilization of the secular) με τελετουργίες και σύμβολα πατριωτικής φύσης. Τόσο η θρησκεία όσο και ο εθνικισμός έχουν τη δυνατότητα να ενσταλάξουν συνοχή σε μια πολιτική κοινότητα (McCrone 1998:18).

Μιλώντας για τα ιερά θεμέλια του έθνους, ο Σμιθ, αναφέρεται στα βασικά συστατικά των συστημάτων πίστης του εθνικισμού τα οποία είναι η κληρονομιά των αναμνήσεων, οι μύθοι, τα σύμβολα, οι αξίες και οι παραδόσεις οι οποίες θεωρούνται από την κοινότητα ως ιερές. Αυτές με τη σειρά τους αποτελούν βαθείς πολιτισμικούς πόρους (deep cultural resources) από τους οποίους τα μέλη ενός έθνους μπορούν να ελκύουν (draw) για τη συντήρηση των εθνικών τους ταυτοτήτων. Τα βασικά στοιχεία αυτών των πολιτισμικών πόρων παραπέμπουν στις τέσσερις υποκείμενες διαστάσεις (dimensions) του έθνους : την κοινότητα, την επικράτεια, την ιστορία και το πεπρωμένο.

*Η λατρεία της αυθεντικότητας**

Κεντρικό σημείο της εθνικιστικής ιδεολογίας αποτελεί η λατρεία της αυθεντικότητας και κατ' επέκταση η αναζήτηση του πραγματικού εαυτού. Η αυθεντικότητα λειτουργεί ως το εθνικιστικό ισοδύναμο της ιδέας της αγιότητας που υπάρχει σε πολλές θρησκείες. Τέτοιο παράδειγμα εθνικισμού αποτελεί και η άποψη του Ίωνα Δραγούμη την οποία βλέπουμε μέσα από τα γραπτά του. Σε αυτά, παρουσιάζει τις ιδέες του περί αυτάρκειας και μοναδικότητας, στην περίπτωση της Ελλάδας, οι οποίες προσέφεραν μέχρι σήμερα το ιδεώδες πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε μια μεγάλη ποικιλία ιδεών για το νεοελληνικό πολιτισμό. Εκείνο, όμως που ήταν πιο σημαντικό, ήταν πως με τη θεωρία του μοναδικού και του ιδιαίτερου διαμόρφωνε μια θέση, αυτή της μοναδικότητας, από την οποία η ελληνική κοινωνία θα μπορούσε να συνδιαλέγεται με τους άλλους πολιτισμούς, κυρίως τους δυτικούς, ισοδύναμα και χωρίς συμπλέγματα (Σταυρίδη-Πατρικίου 2007:167).⁷

Η διαφορά μεταξύ του αυθεντικού και του ψεύτικου είναι ίδια με το διαχωρισμό μεταξύ ιερού και βέβηλου. Η έννοια του αυθεντικού δίνεται σε ό,τι ανήκει σε εμάς και σε κανέναν άλλο, σε ό,τι είναι αναγκαίο και υποτιθέμενο ή οτιδήποτε θεωρείται δεδομένο. Ένα τέτοιο παράδειγμα αυθεντικότητας αποτελεί και το όνομα ενός έθνους το οποίο είναι αποκλειστικά δικό του και το ξεχωρίζει από άλλα. Δεν είναι καθόλου παράξενο αυτό αφού κάθε έθνος πρέπει να έχει ένα συγκεκριμένο όνομα καθώς σε έναν κόσμο που αποτελείται από έθνη το να υπάρχει κάποιο χωρίς ένα ξεχωριστό όνομα είναι παράλογο. Παρόμοια παραδείγματα αποτελούν και οι εθνικές σημαίες και ύμνοι. Μαζί, αυτά τα τρία χαρακτηριστικά (όνομα, εθνικός ύμνος και σημαία) σηματοδοτούν τη μοναδικότητα ενός έθνους και βοηθούν στο να αποκτήσει σεβασμό.⁸ Το

⁷ Ο Άντερσον στις *Φαντασιακές Κοινότητες* αναφέρεται σε ορισμένα παράδοξα με τα οποία έρχονται αντιμέτωποι οι θεωρητικοί του εθνικισμού όταν θέλουν να δώσουν έναν ορισμό για το έθνος. Ένα από αυτά τα παράδοξα είναι και η καθιερωμένη καθολικότητα της εθνικότητας ως κοινωνικό-πολιτισμικής έννοιας, σε αντίθεση με την αθεράπευτη μερικότητα των διακηρύξεών της. Μια τέτοια διακήρυξη αποτελεί και η άποψη ότι εξ' ορισμού, η «ελληνική» εθνικότητα θεωρείται *sui generis*.

*Για τη λατρεία της αυθεντικότητας βλ. Anthony Smith, 2003, *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*, Oxford University Press, pp.37-38

⁸ Στην περίπτωση της Ελλάδας, εκτός από τα τρία χαρακτηριστικά που δίνει ο Σμιθ ως αυτά που απονέμουν αυθεντικότητα στο έθνος, μπαίνει και η Ορθόδοξη θρησκεία η οποία αποτελεί ένα

αυθεντικό αποτελεί το αναντικατάστατο και θεμελιώδες, αυτό χωρίς το οποίο δεν μπορούμε να λειτουργήσουμε. Είναι αυτή η αναγκαιότητα που ξεχωρίζει ‘εμάς’ από ‘αυτούς’, το έθνος μας από τ’ άλλα και αυτή που κάνει τον πολιτισμό μας μοναδικό και αναντικατάστατο. Με αυτή την έννοια, το έθνος μας μετατρέπεται στην πηγή του συλλογικού νοήματος και ως εκ τούτου, σε ‘ιερό’.

Εκτός από τα παραπάνω στοιχεία που αποδίδουν αυθεντικότητα σε ένα έθνος, υπάρχουν και κάποια τα οποία παραπέμπουν στο ένδοξο παρελθόν. Τέτοια στοιχεία αποτελούν τα ηρωικά κατορθώματα και οι αρετές των προγόνων και των εθνικών ηρώων. Οι ήρωες αυτοί θεωρούνται αγνοί, αληθινοί, πρωταρχικοί και κατ’ επέκταση δεμένοι με το έδαφος της πατρίδας (homeland). Παρέχουν μοντέλα συμπεριφοράς και τα κατορθώματά τους αποτελούν πρότυπα προς μίμηση σε κάθε γενιά. Τέτοιες μορφές στην ελληνική περίπτωση είναι οι Λεωνίδας και Σωκράτης, οι ήρωες του 1821 κ.α. Αυτές οι μορφές ενσαρκώνουν τη λαϊκή βούληση, τις αρετές και τα πραγματικά συμφέροντα του έθνους. Είτε ιστορικά είτε θρυλικά, αυτά τα πρόσωπα έχουν εξυψωθεί πάνω από πολιτικές εξουσίες και αγώνες της ιστορίας επειδή, κατά μία έννοια, αποκάλυψαν την εσωτερική καλοσύνη του έθνους και συνόψισαν τις αρετές και ελπίδες του.

Μια ιερή κοινότητα ανθρώπων, η επιστροφή στις ρίζες, η λατρεία της αυθεντικότητας⁹ και οι αρετές των ηρώων αποτελούν τα κύρια θέματα και τις κύριες πεποιθήσεις του εθνικισμού ή, απλά, αυτό που ονομάζουν ‘θρησκεία των ανθρώπων’ (*religion of the people*). Δεν αποτελεί θρησκεία των ανθρώπων επειδή προέρχεται από τους απλούς ανθρώπους (common people), αλλά επειδή οι άνθρωποι αποτελούν αντικείμενο αυτής της νέας θρησκείας. Ως εκ τούτου, στο βασικό επίπεδο της εθνικής ταυτότητας βρίσκουμε μια ισχυρή θρησκεία των ανθρώπων που παραλληλίζεται και ανταγωνίζεται με τις παραδοσιακές.

ειδοποιό στοιχείο της ταυτότητας των Ελλήνων. Έλληνας συνεπάγεται αυτόματα Χριστιανός Ορθόδοξος

⁹ Η έννοια της αυθεντικότητας αποτελεί σημαντικό κομμάτι της ανθρωπολογικής θεωρίας καθώς εμφανίζεται στις εθνοτικές ιδεολογίες των ομάδων που μελετά. Ο Richard Handler (1986) υποστηρίζει ότι η αυθεντικότητα αποτελεί κοινωνικό κατασκεύασμα του σύγχρονου δυτικού κόσμου και συνδέεται άμεσα με την έννοια της ατομικότητας. Η ιδέα της ατομικότητας, με το να αποκτά νόημα ένα υποκείμενο ή μια συλλογική ομάδα, αποτελεί τη βάση για τις σύγχρονες αντιλήψεις της αυθεντικότητας.

Θρησκεία, παράδοση και νεωτερικότητα

Η έλευση της νεωτερικότητας δημιούργησε τον πρώτο καθαρά εθνοκεντρικό, προμηθεϊκό πολιτισμό στην ιστορία και κατέστησε τον άνθρωπο και τον ορθό λόγο ως την κυρίαρχη δύναμη στον κόσμο. Απέρριψε όλες τις θρησκευτικές αντιλήψεις περί του κόσμου και του ανθρώπου, όπως και την έννοια του ιερού γενικότερα, και κατασκεύασε το δικό της φυσιοκρατικό και ορθολογικό επιστημολογικό σύστημα. Οι νεωτεριστές απέρριψαν την πραγματικότητα του ιερού και το κατέταξαν στη σφαίρα του μη λογικού ή και του παράλογου. Πλέον, τα ιερά αντικείμενα, οι θρησκευτικές λατρείες (cults) και οι τελετές των θρησκευτικών κοινοτήτων χαρακτηρίζονται παρωχημένες αν όχι άσχετες (Smith 2003:21). Είναι γνωστό πως η θρησκεία για το Διαφωτισμό και τη νεωτερική σκέψη, αποτελούσε όχι μόνον αναχρονιστικό, πολιτισμικό και κοινωνικό κατάλοιπο αλλά και συντηρητική ή και αντιδραστική ιδεολογία, καθώς επίσης τροχοπέδη της κοινωνικής και επιστημονικής προόδου και εμπόδιο της κοινωνικής και ατομικής χειραφέτησης. Με τη συνεχώς αυξανόμενη εκκοσμίκευση ο κοινωνικός και πολιτισμικός ρόλος της θρησκείας θα έφθινε συνεχώς και τελικά θα εξαφανιζόταν (Λίποβατς 2002:57).

Η θρησκεία, συνεπακόλουθα, αποτελούσε ένα κομμάτι της παραδοσιακής κοινωνίας που κατά τη δημιουργία των εθνών κρατών, το 18^ο αιώνα, εγκαταλείφθηκε για να αποδοθεί μεγαλύτερη σημασία σε άλλα χαρακτηριστικά τα οποία θα βοηθούσαν στην παραγωγή των νέων εθνών. Η προνεωτερική θρησκεία ήταν κατ' ανάγκη πολιτική και δημόσια, με την έννοια ότι επεδίωκε μια φυσική ύπαρξη στη σφαίρα των δημόσιων θεσμών που οργάνωναν την ανθρώπινη ύπαρξη. Επίσης, σε πολλές περιπτώσεις έτεινε προς την αποκλειστικότητα υιοθετώντας την εκδοχή της μιας και μόνης αληθινής παράδοσης (Marquand-Nettler 2003:13). Πολλές εθνικιστικές ιδεολογίες από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και μετά δεν αποδίδουν θρησκευτικό περιεχόμενο στην εθνική ταυτότητα, είτε γιατί αδιαφορούν για τη θρησκεία είτε γιατί την αποστρέφονται. Πιο συνηθισμένη είναι η ουδέτερη στάση που ο εθνικισμός τηρεί απέναντι στη θρησκεία, ενώ δεν είναι καθόλου σπάνιες οι περιπτώσεις εκείνες στις οποίες ο εθνικισμός έχει συμβάλλει στην υπέρβαση ή την

αδρανοποίηση των θρησκευτικών αντιθέσεων στο εσωτερικό του εθνικού σώματος (Λέκκας 2006:160).¹⁰

Στην ύστερη νεωτερικότητα, ο κοινωνικός ρόλος της παραδοσιακής θρησκείας επικεντρώνεται στο πρόβλημα της αναζήτησης και λειτουργίας κοινοτικών αξιών στην κοινωνία πολιτών. Οι αρνητικές πολιτισμικές συνέπειες του προηγμένου παγκόσμιου καπιταλισμού και η απαξίωση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας που προκαλούν, γεννούν τις προϋποθέσεις για την επιστροφή του ιερού. Η ύστερη νεωτερικότητα δημιουργήσε κατάλληλες συνθήκες για τη διασύνδεση θρησκευτικής και εθνικής ταυτότητας. Παρατηρείται, δηλαδή, η αναβίωση ενός ύστερου εθνικισμού, ο οποίος έχει ως σημαντικό υπόβαθρο τη θρησκεία. Η εθνικότητα και η παραδοσιακή θρησκεία προηγούνται του μοντέρνου εθνικισμού, ο οποίος απλώς διοργάνωσε διάφορες ιστορικές κουλτούρες κάτω από την ιδεολογία και εξουσία του έθνους-κράτους. Καθώς, όμως, η αυτονομία του έθνους-κράτους, που ήταν καθαρό δημιούργημα της νεωτερικότητας, εξασθενεί και αλλοιώνεται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, έτσι και παλιές διασυνδέσεις έθνους και θρησκείας αναβιώνουν. Ο Gellner παρατηρεί πως αυτά δεν είναι απλά πολιτισμικά κατάλοιπα, αλλά βρίσκονται στην ίδια τη φύση των πραγμάτων περιμένοντας να αφυπνιστούν την κατάλληλη στιγμή (Λίποβατς 2006:83) ¹¹ .

Η παρουσία της θρησκείας στο λόγο μιας ιδεολογίας που σκοπεύει στην αναδιαμόρφωση της κοινωνίας –από παραδοσιακή σε κοινωνία νεωτερική– θα έλεγε κανείς πως είναι παράδοξη. Την ίδια στιγμή, μάλιστα, όπου οι περισσότερες μορφές εθνικιστικής ιδεολογίας προσπαθούν να παράξουν νέους τρόπους ταύτισης για τα άτομα μιας ομάδας, αντικαταστρώντας τους θρησκευτικούς δεσμούς με καινούριους. Παρόλο που η αποθεοποίηση της κοινωνικής ζωής, επήλθε με την παρουσία των νέων εθνών κρατών, κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί τη λειτουργία της θρησκείας στην κοινότητα που ο

¹⁰ Ο Λέκκας στο βιβλίο του *Η Εθνικιστική Ιδεολογία: Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία* δίνει ως παραδείγματα πλήρους αποστροφής της θρησκείας την περίπτωση της Γαλλίας και της Τουρκίας κατά την περίοδο του Κεμάλ Ατατούρκ. Ως παραδείγματα ουδέτερης στάσης δίνει την Αγγλία και τις μακροχρόνιες διαμάχες Καθολικών και Προτεσταντών οι οποίες υποχώρησαν, όπως λέει, με την επικράτηση των εθνικιστικών αρχών.

¹¹ Σε πολλά μέρη του πλανήτη, παράλληλα με την παγκοσμιοποίηση, παρατηρείται μια αναβίωση εθνοθρησκευτικών παραδόσεων. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί και στη χώρα μας η προσπάθεια της εκκλησίας να αναβιώσει και να ισχυροποιήσει τους ιστορικούς δεσμούς Ορθοδοξίας και έθνους.

εθνικισμός αποπειράται να αναδείξει, ακόμα κι αν πρόκειται για κοινότητα που έχει ξεφύγει από τον παραδοσιακό χαρακτήρα οργάνωσης. Ο Νίκος Χρυσολοράς στο κείμενό του *Orthodoxy and Greek National Identity: an analysis of Greek Nationalism of A. D. Smith's Theoretical Framework* (2004), τονίζει πως η νεωτερικότητα δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την παράδοση που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η θρησκεία. Η νεωτερικότητα προϋποθέτει μια παράδοση, κάτι που γίνεται εμφανές σε εθνικιστικά κινήματα στα οποία το παρελθόν 'προσλαμβάνεται' ώστε να νομιμοποιήσει το παρόν και το μέλλον. Η παρουσία του θρησκευτικού στοιχείου στον εθνικιστικό λόγο δηλώνει τη διαφοροποίηση του κοινωνικού ρόλου της θρησκείας και αποτελεί έμμεση ένδειξη πως η υπέρβαση της παραδοσιακής κοινωνίας έχει αρχίσει να συντελείται. Πλέον, η θρησκεία πολιτικοποιείται αφού συντελεί στον προσδιορισμό όχι πλέον μιας κοινότητας ομόδοξων, αλλά μιας καινούριας πολιτισμικής και πολιτικής οντότητας, του έθνους (Λέκκας 2006:165).

Θρησκεία, Εθνικισμός και Ελλάδα

Το βάρος της θρησκείας ως βασικού πυρήνα της εθνικής ταυτότητας, συχνά έχει ενισχυθεί, από μια ιστορία άμυνας ενάντια σε εξωτερικούς εχθρούς ή από μια ιστορία διακρίσεων και στερήσεων μέσα σε πολυ-εθνικά κράτη και αυτοκρατορίες. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί και ο ελληνικός εθνικισμός στην περίπτωση του οποίου η ορθοδοξία αποτέλεσε πηγή έμπνευσης και ενδυνάμωσης του εθνικιστικού φρονήματος και κύριο κριτήριο προσδιορισμού της ελληνικής εθνικής ταυτότητας από τον καιρό της οθωμανικής κυριαρχίας μέχρι και τις μέρες μας. Δεν είναι, όμως, η θρησκεία που όρισε την εθνική ταυτότητα αλλά το αντίστροφο· ο εθνικισμός οικειοποιήθηκε τη θρησκεία προκειμένου να συγκροτηθεί η εθνική ταυτότητα. Χωρίς υπερβολή, θα λέγαμε, πως αυτό που τελικά έκανε η Ορθοδοξία κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν να διατηρήσει μια συλλογική αίσθηση κοινότητας θρησκευτικού τύπου, η οποία εκ των υστέρων και μέσω του εθνικιστικού λόγου περιεβλήθη την αίγλη της «ελληνικότητας» ως εθνικότητας (Δεμερτζής

2006:151)¹². Η θρησκευτική πίστη εξισώθηκε με την εθνική νομιμοφροσύνη, σε τέτοιο βαθμό, που οι έννοιες Χριστιανός και Έλληνας να καταστούν συνώνυμες και να ορίζονται σε αντίθεση με τις έννοιες Μουσουλμάνος και Τούρκος.

Λιγότερο προφανής από τη λογική του διαχωρισμού είναι η λογική της ακεραιότητας, αυτοτέλειας και κυριαρχίας η οποία συνδέει τη θρησκεία με τον εθνικισμό. Ορισμένα, μάλιστα δόγματα συμπίπτουν με ένα ξεχωριστό 'περιούσιο λαό' ή έθνος. Σε τέτοιες περιπτώσεις, το συγκεκριμένο δόγμα μπορεί εύκολα να ερμηνευτεί ως συστατικό μιας ξεχωριστής εθνικής ταυτότητας (Μανρογορδατος 2003). Η αναζήτηση ερεισμάτων απέναντι στις αλλαγές που έφερε ο νεωτερικός κόσμος εστιάστηκε από νωρίς, και όχι μόνο στον ελληνικό χώρο, στη διερεύνηση τρόπων διάσωσης της παράδοσης και διαφύλαξης των «πατρών» αξιών. Η παράδοση βέβαια αποτελούσε, σε πολλές περιπτώσεις, προϊόν της ίδιας της διαδικασίας ένταξης στη νεωτερικότητα, ενώ τα στοιχεία που τη συναποτελούσαν βρίσκονταν σε διαρκή επαναδιαπραγματευση. Σ' αυτό το πλαίσιο η θρησκεία κατέλαβε κεντρική θέση (Γαζή 2011:43).

Όταν η Ελλάδα, διακήρυξε την ανεξαρτησία της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1821 και την κατέκτησε το 1830, η λογική ακριβώς μιας κρατικής εκκλησίας, είχε ως προαπαιτούμενο την ανεξαρτητοποίηση της Ορθόδοξης εκκλησίας της Ελλάδας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Κωνσταντινούπολη. Η Ορθόδοξη εκκλησία στην ελληνική επικράτεια δεν αναστήθηκε με την Παλιγγενεσία αλλά στήθηκε κυριολεκτικά από την κρατική εξουσία, ως θεσμός του κράτους και του έθνους (Μανιτάκης 2000). Η νεοσύστατη αυτή εκκλησία αφού ήταν προϊόν της επανάστασης όφειλε να έρθει σε ρήξη με τα δυο βασικά στηρίγματα της προϋπάρχουσας εκκλησιαστικής και πολιτικής κατάστασης: με την οθωμανική εξουσία και με την εκκλησιαστική και κοινωνική κυριαρχία του Πατριαρχείου.

¹² Ο Δεμερτζής αναφέρει, ότι αν δεν είχε μεσολαβήσει η πολιτική ιδεολογία του εθνικισμού, η ελληνικότητα θα εξακολουθούσε να υφίσταται ως μια εθνο-πολιτισμική εκδοχή της ορθόδοξης χριστιανικής ταυτότητας και επομένως δεν υπήρξε μια ιστορική συνέχεια στη σχέση ορθοδοξίας και ελληνικού έθνους ούτε υπήρχε κάτι στην ορθοδοξία το οποίο αφ' εαυτού έμελλε να οδηγήσει στη συγκρότηση του έθνους. Ήταν ο εθνικισμός αυτός που οικειοποιήθηκε το ορθόδοξο φρόνημα, το μετέγραψε στη λογική του, το ανασυγκρότησε και το μετέπλασε εθνο-θρησκευτική πολιτική ταυτότητα.

Πολιτικά, το θέμα της εκκλησιαστικής ανεξαρτησίας μετατράπηκε σε μια διαμάχη μεταξύ των υποστηρικτών μιας εθνικοποιημένης κρατικής εκκλησίας, η οποία θα αναπαρήγαγε προτεσταντικά μοντέλα και των ζηλωτών της Οικουμενικότητας μιας υπερεθνικής, Ορθόδοξης εκκλησιαστικής κοινότητας. Ο κύριος εκπρόσωπος των αντιπάλων της αυτοκεφαλίας Κωνσταντίνος Οικονόμου, την καταδίκασε και τη χαρακτήρισε ως νόθευση των αυθεντικών παραδόσεων της εκκλησίας, μέσω της υιοθέτησης δυτικών προτύπων (Kitromilides 1989:40). Έχοντας ανακηρυχθεί επισήμως το 1833, η ανεξαρτητοποίηση έγινε τελικώς δεκτή από το Πατριαρχείο το 1850 με την έκδοση ενός τόμου, με τον οποίο χορηγούνταν διοικητική αυτοκεφαλία στην εκκλησία της Ελλάδας. Η όλη διαδικασία της ανεξαρτητοποίησης και εθνικοποίησης, είχε ξεκινήσει από προσπάθειες μεμονωμένων επισκόπων που είχαν πάρει μέρος στον πόλεμο της ανεξαρτησίας ενάντια στις ρητές απαγορεύσεις, τις απειλές και τους αφορισμούς που είχε εξαγγείλει το Πατριαρχείο. Κορυφώθηκε (η εθνικοποίηση) παρά την αποκατάσταση της κανονικής κοινωνίας (canonical communion) μεταξύ Κωνσταντινούπολης και Αθήνας το 1850, με την πλήρη «προσηλύτιση» της εκκλησίας της Ελλάδος προς τις κοσμικές αξίες του ελληνικού εθνικισμού και τη μετατροπή της σε επίσημο βραχίονα του κράτους σε σημείο που η εκκλησία να αποτελεί την αιχμή του δόρατος σε όλες τις εθνικιστικές πρωτοβουλίες που έλαβαν χώρα στο τέλος του 19^{ου} και καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα (Kitromilides 1989:40). Με κάθε μεταγενέστερη διεύρυνση του ελληνικού κράτους, οι αντίστοιχες ενορίες είχαν αποτελεσματικά απομακρυνθεί από το Πατριαρχείο και ενσωματωθεί στην εκκλησία της Ελλάδας. Μόνο τα Δωδεκάνησα, τα οποία προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα το 1947, παραμένουν στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου μαζί με την εκκλησία της Κρήτης.

Από το 1833 κι έπειτα η Ορθόδοξη εκκλησία της Ελλάδος συνεχίζει να εκτελεί τις κύριες λειτουργίες μιας κρατικής εκκλησίας κάτι που είναι απαραίτητο για την τυπική νομιμοποίηση της κρατικής εξουσίας. Κατ' επέκταση και ως αποτέλεσμα του παραπάνω, το ελληνικό κράτος πάντα επιδίωκε να προστατεύσει την επίσημη εκκλησία καθώς η προστασία αυτή αποτελούσε θέμα αυτοσυντήρησης για το ίδιο το κράτος. Εμφανίστηκε έτσι ένα παράδοξο: ένα «κοσμικό» κατά βάση κράτος, όπως το νεοελληνικό, φρόντισε όχι μόνο να καθιερώσει σχέσεις κράτους και εκκλησίας που να εναρμονίζονται με τις φιλελεύθερες και δημοκρατικές συνταγματικές εξαγγελίες της Επανάστασης, αλλά ανέλαβε και την ιστορική ευθύνη να δημιουργήσει μια νέα «εθνική» και

«ανεξάρτητη» διοικητικά ορθόδοξη εκκλησία. Το ελληνικό κράτος δεν κλήθηκε να αναγνωρίσει επομένως και να διευθετήσει μια προϋπάρχουσα, διοικητικά, εκκλησία, όπως συνέβη στη Δύση, αλλά να οργανώσει εκκλησιαστικά με νόμο κρατικό τη διοίκηση της «επικρατούσας» θρησκείας στη νέα κυρίαρχη επικράτεια (Μανιτάκης 2000:26). Από μέρους της η εκκλησία δεν ταυτίστηκε ποτέ με κάποιο συγκεκριμένο καθεστώς. Σε κάθε περίπτωση, υπήρχαν φιλικά διακείμενοι ιερείς προς όλες τις μεριές, συμπεριλαμβανομένου και του ΕΑΜ κατά τη διάρκεια της κατοχής (Μανρογορδάτος 2003:126-127).

Κατά την πρώτη περίοδο ύπαρξης του ελληνικού κράτους, η θρησκεία κυριάρχησε, αναδυόμενη μέσα από δύο αντιτιθέμενα πεδία. Πρώτον, από το πεδίο της διαμόρφωσης μιας κρατικής εκκλησίας και μιας μελλοντικής ορθοδοξίας, οι οποίες θα ανταποκρίνονταν στις εθνοποιητικές ανάγκες του νεοϊδρυθέντος κράτους και δεύτερον, από την εμφάνιση μιας σειράς αντιστασιακών λόγων και πρακτικών με θρησκευτικό περιεχόμενο που απέβλεπαν στη σωτηρία, μέσω της θρησκείας. Αυτή η αμυντική κριτική με θρησκευτικό περιεχόμενο άλλαξε χαρακτήρα στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Μετασχηματίστηκε από αμυντικού σε επιθετικού χαρακτήρα παρέμβαση, η οποία δεν είχε πια στόχο τη διάσωση και διαφύλαξη της παραδοσιακής κοινωνίας, αλλά τη μετάπλαση και αναμόρφωση της νεωτερικής με βάση τις παραδοσιακές αξίες, καίρια ανατοποθετημένες στο νεωτερικό πλαίσιο (Γαζή 2011:44).

Ο Νικηφόρος Διαμαντούρος στο κείμενό του *Greek Political Culture on Transition: Historical Origins, Evolution, Current Trends* (1983) αναφερόμενος στις αλλαγές που επήλθαν στην ελληνική κοινωνία μετά την πώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αναφέρεται και στην επιρροή που είχε η εκκλησία στους κατοίκους του νέου ελληνικού κράτους. Η έννοια της ελληνικότητας, στα πρώτα χρόνια δημιουργίας του ελληνικού κράτους, ήταν άρρηκτα συνυφασμένη με αυτή της Ορθοδοξίας και αυτή η διπλή αντίληψη της μοντέρνας Ελλάδας βοήθησε ώστε να διαμορφωθεί η κοινωνία, βασιζόμενη στις αξίες και αρχές που έθετε η Ορθοδοξία.¹³ Με το πέρασμα των χρόνων, οι ιερείς άρχιζαν να διαδραματίζουν ένα σημαντικό ρόλο στην ύπαιθρο, σε μια περίοδο

¹³ Σύμφωνα με τον Κιτρομηλίδη (1989), η σχέση μεταξύ Ορθοδοξίας και εθνικότητας μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο ως ιστορικό πρόβλημα. Σε ορισμένα επίπεδα ανάλυσης και σε συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια, η υπόθεση περί της Ορθοδοξίας ως φύλακα της εθνικότητας, μπορεί να αποδειχτεί. Όμως, δεν είναι καθόλου απλό, αυτόνοτο ή εννοιολογικά απρόσκοπτο θέμα.

που η τηλεόραση ήταν ακόμα άγνωστη και το ραδιόφωνο αποτελούσε σπάνια πολυτέλεια. Μαζί με το δάσκαλο αποτελούσε πηγή πληροφοριών για τους κατοίκους σε μια εποχή που η αγραμματοσύνη ήταν ο κανόνας. Ακόμα και σήμερα, η εκκλησία, συνεχίζει να ασκεί σημαντική επιρροή σε συγκεκριμένα τμήματα του πληθυσμού, ειδικά στις γυναίκες και τα παιδιά, μέσω των κατηχητικών σχολείων και ορισμένων θρησκευτικών λαϊκών οργανώσεων, οι οποίες εκφράζουν αρκετά φονταμενταλιστικές απόψεις.¹⁴ Η επιρροή που ασκεί η εκκλησία στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας άλλοτε αυξάνει και άλλοτε βλέπουμε να μειώνεται. Το ζήτημα όμως είναι πως αποτελεί ένα θεσμό ο οποίος είτε άμεσα είτε έμμεσα συνεχίζει να έχει μεγάλο αντίκτυπο στις στάσεις, τα πιστεύω και τις αξίες του πληθυσμού και δρα ως ισχυρός μηχανισμός δευτερογενούς πολιτικής κοινωνικοποίησης (Diamandouros 1983:57).

Ο πολιτικός ρόλος της εκκλησίας και η μετάβαση από την «ιδιωτική» στη «δημόσια» σφαίρα

Ο Καρλ Μαρξ στο έργο του *Το εβραϊκό ζήτημα* (1843)¹⁵ περιέγραψε τη διαδικασία κατά την οποία η θρησκεία παραμένει στον ιδιωτικό χώρο των πιστών και δεν διασταυρώνεται με το δημόσιο, ο οποίος ανήκει στο κράτος : *«Η πολιτική χειραφέτηση του εβραίου, του χριστιανού και γενικά του θρήσκου ανθρώπου είναι η χειραφέτηση από τον ιουδαϊσμό, τον χριστιανισμό, τη θρησκεία γενικά. Το κράτος με τη μορφή του, με τον τρόπο που προσιδιάζει στην ουσία του, χειραφετείται σαν κράτος από τη θρησκεία, όταν χειραφετείται από την κρατική θρησκεία, δηλαδή όταν το κράτος σαν κράτος δεν πρεσβεύει καμία θρησκεία, όταν το κράτος αναγνωρίζει, αντίθετα, τον εαυτό του σαν κράτος (σελ.71). [...] Το*

¹⁴ Τέτοιο παράδειγμα οργανώσεων δίνει η Έφη Γαζή στο βιβλίο της *Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια: Ιστορία ενός συνθήματος 1880-1930* (2011). Το 1907 ιδρύθηκε η Αδελφότητα Θεολόγων η «Ζωή» ως αποτέλεσμα μιας ιδέας για ανανέωση της εκκλησιαστικής ζωής και αναμόρφωση μέσω της θρησκείας. Το 1911 ξεκίνησε να εκδίδεται και το ομώνυμο εβδομαδιαίο χριστιανικό περιοδικό. Η αδελφότητα στόχευε στη συνεργασία κληρικών και λαϊκών προκειμένου να ανανεωθεί ο χριστιανικός και εκκλησιαστικός βίος, αλλά και να αναμορφωθεί ο κοινωνικός χώρος.

¹⁵ Για το Εβραϊκό Ζήτημα βλ. www.scribd.com/doc/37693764/MARX-To-εβραϊκό-ζήτημα-Πολιτικό-Καφενείο

κράτος μπορεί να χειραφετηθεί από τη θρησκεία, ακόμα και όταν η συντριπτική πλειοψηφία είναι θρήσκα. Και η συντριπτική πλειοψηφία δεν παύει να είναι θρήσκα, επειδή είναι ιδιωτικά θρήσκα (σελ.72). [...] Ο άνθρωπος χειραφετείται πολιτικά από τη θρησκεία, εκτοπίζοντας την από το δημόσιο δίκαιο στο ιδιωτικό δίκαιο (σελ.78). [...] Το κράτος που βάζει το Ευαγγέλιο να μιλάει με το γράμμα της πολιτικής -που διαφέρει από το γράμμα του Αγίου Πνεύματος- διαπράττει μια ιεροσυλία, αν όχι από την ανθρώπινη σκοπιά, τουλάχιστο από τη δική του, τη θρησκευτική σκοπιά (σελ.83). [...] Τα μέλη του πολιτικού κράτους είναι θρήσκα, χάρη στη διαρχία που υπάρχει ανάμεσα στην ατομική ζωή και τη ζωή του είδους, ανάμεσα στη ζωή της κοινωνίας των ιδιωτών και την πολιτική ζωή... (σελ.85). [...] Η τελείωση του χριστιανικού κράτους είναι το κράτος εκείνο που αναγνωρίζει τον εαυτό του ως κράτος και που δεν παίρνει υπόψη τη θρησκεία των μελών του. Η χειραφέτηση του κράτους από τη θρησκεία δεν είναι η χειραφέτηση του πραγματικού ανθρώπου από τη θρησκεία (σελ.87).»

Το ιδανικό θα ήταν η πλήρης κοσμική υποταγή της εκκλησίας στο κράτος, με την έννοια της πλήρους αναγνώρισης από τις εκκλησίες στο κράτος της αρμοδιότητάς του να ορίζει με νόμους και αποφάσεις τα του κόσμου τούτου, δηλαδή τα εγκόσμια πράγματα. Η εκκλησία, σε αυτήν την περίπτωση, δε νομιμοποιείται να αντιπαράθεται, ως εξουσία, στο κράτος. Η πολιτική εξουσία από τη μεριά της απαγκιστρώνεται θεσμικά και συνταγματικά από κάθε εκκλησιαστική επίδραση. Ο παραπάνω διαχωρισμός συμπλέει, όπως αναφέρει ο Μανιτάκης (2000), με έναν παράλληλο διπλασιασμό του ανθρώπου, στις νεωτερικές κοινωνίες, σε δημόσιο και ιδιωτικό πρόσωπο, σε πολίτη και ιδιώτη ή όπως ορίζει το Σύνταγμα στο άρθρο 25 παρ.1Σ, σε άτομο και μέλος του κοινωνικού συνόλου. Ως ιδιώτης ο άνθρωπος είναι φορέας βασικών δικαιωμάτων, τα οποία αφορούν το άτομό του, τη συνειδησή του, την ασφάλεια, την προσωπική ελευθερία ή τη ζωή του. Ως δημόσιο πρόσωπο ή πολίτης είναι φορέας πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, με βάση τα οποία μετέχει στα κοινά. Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας το έχει και το ασκεί καθένας ως άτομο και συγκεκριμένα ως πιστός και όχι ως πολίτης. Η διάκριση που γίνεται ανάμεσα στον πιστό και τον πολίτη είναι αναγκαία συνέπεια του συμβολικού διπλασιασμού της κοινωνικής πραγματικότητας σε ιδιωτική και πολιτική κοινωνία ή σε πολιτικό κράτος και κοινωνία πολιτών (2000:111).

Με βάση αυτά τα θεσμικά και συμβολικά πρότυπα οργανώθηκαν και λειτούργησαν όλες οι αστικές δημοκρατικές κοινωνίες. Όμως, τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται ένα είδος αναδιάταξης κατά το οποίο η εκκλησία διεκδικεί μια θέση με τους πιστούς της, κυρίως μέσω της λατρείας και της επιρροής που ασκεί σε αυτούς, στη δημόσια σφαίρα. Ως φορείς συλλογικής βούλησης οι θρησκευτικές συνενώσεις νομιμοποιούνται να παρεμβαίνουν στη δημόσια σφαίρα και να επιδιώκουν να μετέχουν στη διαμόρφωση μιας «*θρησκευτικής κοινής γνώμης*», μιας «*συλλογικής θρησκευτικής συνείδησης*», η οποία διαμορφώνεται πάνω σε θέματα που αφορούν τη κοινωνική δικαιοσύνη, σε θέματα ηθικής και πνευματικής ενίσχυσης κ.α. Παράλληλα οι θρησκευτικές κοινότητες ενεργούν και ως συλλογικές οντότητες που διεκδικούν την αναγνώριση μιας *ιδιαίτερης συλλογικής ταυτότητας, διακριτής από κάθε άλλη ομοιογενή συλλογική ταυτότητα* (Μανιτάκης 2000:113).

Το ίδιο συνέβη και συμβαίνει με την Ορθόδοξη εκκλησία της Ελλάδας. Τις τελευταίες δεκαετίες ορισμένοι Έλληνες διανοούμενοι παρουσίασαν το ιδεολογικό σχήμα της 'νεο-ορθοδοξίας', πυρήνας του οποίου είναι ο ισχυρισμός της 'ουσιώδους ταυτότητας ανάμεσα στο γνήσιο ελληνισμό και στο γνήσιο, ορθόδοξο χριστιανισμό' (Λίποβατς 2000:9). Ο George Mavrogordatos μιλάει για 'Ορθόδοξη αναβίωση' η οποία φτάνει στο απόγειό της με την εκλογή του Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου το 1998. Σε περιεχόμενο, δεν είναι μια αναβίωση της θρησκείας ως τέτοια αλλά μια αναβίωση του εθνικισμού ο οποίος πλέον προσδιορίζεται από την ορθοδοξία (2003:130). Η Ορθόδοξη εκκλησία της Ελλάδας είναι παρούσα σε όλους τους επίσημους κρατικούς εορτασμούς, σε ορκωμοσίες νέων κυβερνήσεων, παρελάσεις. Είναι επίσης συνδεδεμένη στη συνείδηση των Ελλήνων με παλιές δόξες, όπως η Βυζαντινή Αυτοκρατορία καθώς η ελληνική γλώσσα καταλαμβάνει κεντρικό ρόλο στην Ορθόδοξη λειτουργία. Η εκκλησία αξιώνεται για τον εαυτό της το ρόλο του προστάτη των Χριστιανών κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς και το ρόλο του σωτήρα της ελληνικής γλώσσας κατά τη διάρκεια των 400 χρόνων υποταγής στους Τούρκους. Ο Μουζέλης υποστηρίζει, σύμφωνα με το Χρυσολορά (2004), πως το να είναι κανείς καλός Χριστιανός τον κάνει άμεσα πατριώτη (ισχύει και το αντίστροφο, ο πατριώτης είναι αναγκαστικά και Χριστιανός), καθώς η σύνδεση με την Ορθοδοξία αντιλαμβάνεται ως ταυτόχρονη δέσμευση για την προστασία της ελληνικής παράδοσης. Προσηλωμένη η εκκλησία σε μια αποστεωμένη αντίληψη της παράδοσης, ταυτίζει την «*ιδιαίτερη*

θρησκευτική της (ορθόδοξη) ταυτότητα, τη θρησκευτική της δηλαδή ιδιοπροσωπία με την ελληνική εθνική ταυτότητα και αρνείται πεισματικά να αποχωριστεί την εθνική της φυσιογνωμία και την κρατική της ταυτοπροσωπία. Και όλα αυτά επειδή έχει μάθει να υποτάσσει τον θρησκευτικό της ρόλο στον εθνικό και βλέπει ως αιώνια και απαράγραπτη τη συναλληλία της με το κράτος (Μανιτάκης 2000:126).

Ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος

Από την αρχή της εκλογής του ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος εκμεταλλεύτηκε τη στενή σχέση που παρουσιάσαμε παραπάνω, μεταξύ Ορθοδοξίας και πατριωτισμού, με στόχο την παραγωγή πολιτικού εθνικιστικού λόγου. Η θεαματική και εν πολλοίς θεατρική, δημόσια παρουσία του Αρχιεπισκόπου και η εκφορά δημόσιου λόγου σε θέματα εθνικής απήχησης και σημασίας δημιουργούν την εντύπωση ανορθόδοξης ανάμειξης της Εκκλησίας στη δημόσια «πολιτική» και «κοινωνική» σφαίρα και διεκδίκησης ενός αποφασιστικού ρόλου στα δημόσια πράγματα. Ο Χριστόδουλος δεν ομιλούσε πάντα στο όνομα της εκκλησίας: συχνότατα ο λόγος του χαρακτηριζόταν από μια διπλή υποκατάσταση: αφενός μεν ως ιδιώτης-πολίτης προέβαλλε τις δικές του απόψεις ως απόψεις της εκκλησίας, αφετέρου δε ταύτιζε την εκκλησία με το έθνος, ταύτιση που χρονολογείται στην Ελλάδα από παλιά. Είναι πασίγνωστη η θέση του ότι είχε το δικαίωμα να ομιλεί επί των κυριότερων ζητημάτων που αφορούν το έθνος «το συμφέρον του οποίου είναι ταγμένος να υπηρετεί» (Δεμερτζής 2002:149).¹⁶ Όμως, όταν απευθυνόταν στους πιστούς δεν ασκούσε δικαίωμα αλλά εκπλήρωνε δημόσια αποστολή, ακριβώς επειδή ως θεσμός του κράτους, η εκκλησία είναι οργανωμένη σε νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, το οποίο οφείλει να λειτουργεί στο πλαίσιο της συνταγματικής νομιμότητας. Εξάλλου, οι φορείς δημόσιων αρχών, ακόμη και των εκκλησιαστικών, δεν έχουν δικαιώματα αλλά υποχρεώσεις. Όπως πολύ ωραία αποτυπώνει ο Δεμερτζής στο κείμενό του *«Πολιτική και επικοινωνία: Όψεις εκκοσμίκευσης», «Παρακάμπτοντας τη δημόσια αρμοδιότητά του, ο*

¹⁶ Ο Χριστόδουλος κέρδισε τα υψηλότερα ποσοστά δημοφιλίας, μετά τον πρόεδρο της δημοκρατίας, όχι όμως ως υπερασπιστής της πίστης ή της ηθικότητας αλλά ως ένας 'ντόμπρος' φύλακας της εθνικής ταυτότητας η οποία βρισκόταν υπό επικείμενη απειλή.

Χριστόδουλος, προβάλλει τις ιδιωτικές του απόψεις στο σύνολο του εκκλησιαστικού σώματος και, παράλληλα, υιοθετεί μιαν απολύτως θρησκευοποιημένη αντίληψη περί έθνους : το έθνος των Ελλήνων ταυτίζεται με το ποιόνιο της ορθόδοξου εκκλησίας». Με βάση αυτό υιοθέτησε τον παραδοσιακό ρόλο ενός Ορθόδοξου κληρικού ως εθνάρχη (Μανρογορδατος 2003:131).

Ο Χρυσολοράς στο κείμενο του (2004), αναφέρεται στον Χριστόδουλο αποκαλώντας τον 'δεινό δημαγωγό', ο οποίος προσέλκυσε την προσοχή των Μέσων και έγινε διάσημος σε ολόκληρο τον ελληνισμό. Ο εθνικιστικός πολιτικός λόγος του, υποστηρίζοντας τη μοναδικότητα και υπεροχή των Ελλήνων, είχε ως αποτέλεσμα να καλύψει ένα κενό που υπήρχε στην άκρα δεξιά. Οι πολιτικές του θέσεις, οι οποίες παρουσιάζονται στο βιβλίο του *Από Χώμα και Ουρανό* μπορούν να συνοψιστούν σε δύο αιτήματα: από τη μια, για να μπορέσει να καταπολεμηθεί η ηθική αποσύνθεση της μοντέρνας ελληνικής κοινωνίας ο κοινωνικός ρόλος της εκκλησίας θα έπρεπε να προστατευτεί και να ενισχυθεί. Από την άλλη, για να μπορέσει να αναχαιτισθεί το μουσουλμανικό παραπέτασμα (Muslim Curtain) στα Βαλκάνια, η Ελλάδα θα έπρεπε να πρωτοστατήσει στη δημιουργία ενός 'Ορθόδοξου Άξονα' στα Βαλκάνια. Η ενθρόνιση του Χριστόδουλου, υπήρξε η αρχή μιας εντατικοποίησης της πολιτικής συμμετοχής της Ορθόδοξης εκκλησίας σε δημόσιες υποθέσεις και μια αναγέννηση ενός ελληνό-χριστιανικού Λόγου.

Μια από αυτές τις δημόσιες υποθέσεις ήταν και το *θέμα των ταυτοτήτων*¹⁷ που ξέσπασε το 2000, σε σχέση με την αναγραφή του θρησκευόμενου στις ελληνικές αστυνομικές ταυτότητες. Στις 8 Μαΐου 2000, ένα μόλις μήνα μετά τις εκλογές, ο τότε Υπουργός Δικαιοσύνης σε συνέντευξη του δήλωσε ότι η αναγραφή του θρησκευόμενου στις αστυνομικές ταυτότητες είναι αντίθετη με το νόμο 2472/1997 για την προστασία των προσώπων από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων. Λίγες ημέρες αργότερα, στις 16 Μαΐου 2000, η Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων έλαβε μία απόφαση σταθμό με την οποία έκρινε ότι το θρήσκευμα πρέπει να απαλειφθεί από τις

¹⁷ Για το θέμα των ταυτοτήτων βλ.

http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B9%CE%B5%CF%80%CE%AF%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%82_%CE%A7%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8C%CE%B4%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82#.CE.A4.CE.B1.CF.85.CF.84.CF.8C.CF.84.CE.B7.CF.84.CE.B5.CF.82

ταυτότητες. Ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος αντιτάχθηκε σθεναρά στην απόφαση. Το όλο ζήτημα τελικά έλαβε διχαστικό χαρακτήρα, καθώς η Εκκλησία παρουσιάστηκε ανυποχώρητη στο αίτημά της, να διατηρηθεί το θρήσκευμα στις ταυτότητες, και προκάλεσε την ανταλλαγή βαρέων φράσεων και χαρακτηρισμών, τη στιγμή που ήταν προβλέψιμο ότι η ελληνική έννομη τάξη καθώς και η πάγια νομολογία του ΕΔΑΔ δεν επέτρεπαν το αίτημα της.

Ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης, απαντώντας σε ερώτηση στη Βουλή στις 24 Μαΐου δηλώνει αντίθετος με την αναγραφή του θρησκειώματος. Το ζήτημα λαμβάνει διαστάσεις και η Ιερά Σύνοδος αποφασίζει να αντιδράσει αρχικά με τη διοργάνωση δύο παλαιϊκών συγκεντρώσεων: μία στη Θεσσαλονίκη στις 14 Ιουνίου και μία στην Αθήνα στις 21 Ιουνίου. Η διάσταση απόψεων Εκκλησίας-Πολιτείας παρέμενε αγεφύρωτη και έτσι η Εκκλησία αποφάσισε τη συλλογή υπογραφών αιτούμενη τη διενέργεια δημοψηφίσματος για το εν λόγω θέμα. Η συλλογή υπογραφών ξεκίνησε στις 14 Σεπτεμβρίου 2000. Μετά από έναν περίπου χρόνο, στις 29 Αυγούστου 2001 ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος παρέδωσε τις περίπου 3 εκατομμύρια υπογραφές, κατά τα στοιχεία της Εκκλησίας, στον Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας Κωνσταντίνο Στεφανόπουλο. Το αίτημα για δημοψήφισμα δεν έγινε δεκτό. Ο τότε αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης Κώστας Καραμανλής υπέγραψε και αυτός στις 24 Σεπτεμβρίου 2000.

Σ' ένα χαρακτηριστικό βίντεο στο YouTube, από τα πολλά που υπάρχουν γι' αυτό το θέμα, με τίτλο *Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος για τις ταυτότητες*¹⁸, ο ίδιος καλεί σε συγκεντρώσεις στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη με σκοπό «ο ευγενής και ευλογημένος ορθόδοξος λαός να μπορέσει να πείσει τον πρωθυπουργό να κάνει διάλογο για τις ταυτότητες». Συνεχίζει με το λόγο του αναφέροντας πως οι Ορθόδοξοι είναι προστάτες μικρών και αδύνατων και πως η εκκλησία δε δέχεται να μιμηθεί αυτούς που φέρουν το λαό σε αυτή τη θέση. «*Η εκκλησία καταφεύγει στο λαό που πιστεύει, για να μη γίνει η Ελλάδα άθρησκη χώρα*». Στο συλλαλητήριο της Αθήνας, που θα έλεγε κανείς πως έμοιαζε με προεκλογική εκστρατεία πολιτικού κόμματος αφού ο κόσμος κρατούσε ελληνικές σημαίες -όπως είθισται- σε τέτοιες περιπτώσεις και όχι σταυρούς,

¹⁸ http://www.youtube.com/watch?v=Np94_RT77B4

αναφέρθηκε στην εναντίωση της εκκλησίας απέναντι στην ομογενοποίηση των λαών και την ισοπέδωση των παραδόσεων.

Ένας από τους πληροφορητές μου στη Φλώρινα, ο κληρικός π. Γ. σε ερώτηση για το πώς είδε τα συλλαλητήρια στα οποία κάλεσε ο Χριστόδουλος τους πιστούς, χαρακτήρισε το όλο θέμα φονταμενταλιστικό. *«Σκεφτόμαστε πάντα ως κατά παράδοση Χριστιανοί και αυτό δεν είναι υπέρ της εκκλησίας του Χριστού. Με αυτό προσβάλλεται το κύρος της άρχουσας εκκλησίας. Η διοικούσα εκκλησία είναι τελείως διαφορετική από την εκκλησία, όταν αυτή ορίζεται ως σώμα Χριστού. Όταν εννοιολογούμε την εκκλησία ως διοικούσα, τότε, βλέπουμε πως ό,τι κάνει το κράτος, θεωρείται προσβολή από την εκκλησία. Σε αυτήν υπάρχουν τα δόγματα και οι όροι πίστεως. Τα δόγματα δεν μπορούν να αλλάξουν ενώ οι όροι [της Πίστεως] είναι δυναμικοί. Έτσι, επειδή η εκκλησία δογματίζει σε θέματα πίστεως, θεωρεί πως πρέπει να δογματίζει και σε άλλα. Η εκκλησία λειτουργεί τοπικά και όχι τοπικιστικά και πρέπει να στηρίζει το χριστιανό ηθικά και πνευματικά. Πρέπει να λειτουργεί πάντα ως στοργική μητέρα».*

Ο Μητροπολίτης Άνθιμος

Ο Μητροπολίτης Άνθιμος μετατέθηκε στη Θεσσαλονίκη, από τη Μητρόπολη Αλεξανδρουπόλεως, το 2004 μετά το θάνατο του Μητροπολίτη Παντελεήμονα Β'. Όπως και ο Χριστόδουλος, έτσι κι αυτός έχει μείνει προσηλωμένος σε μια αποστεωμένη αντίληψη της παράδοσης, η οποία ταυτίζει την «ιδιαιτερη θρησκευτική της (ορθόδοξη) ταυτότητα, τη θρησκευτική της δηλαδή ιδιοπροσωπία με την ελληνική εθνική ταυτότητα και η οποία αρνείται πεισματικά να αποχωριστεί την εθνική της φυσιογνωμία και την κρατική της ταυτοπροσωπία. Και όλα αυτά επειδή έχει μάθει να υποτάσσει τον θρησκευτικό της ρόλο στον εθνικό και βλέπει ως αιώνια και απαράγραπτη τη συναλληλία της με το κράτος. Έτσι, βλέπουμε το Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης να αποτελεί τα τελευταία χρόνια κεντρική φυσιογνωμία στα κανάλια, σε θέματα που έχουν σχέση με την πατρίδα. Χρησιμοποιώντας τον άμβωνα τις Κυριακές και μέσω του κηρύγματός παρακινεί τους πιστούς να πάρουν μέρος σε οποιαδήποτε διαδικασία και οποιοδήποτε γεγονός που θα έχει θετικά αποτελέσματα για το

ελληνικό έθνος, μιλώντας τις περισσότερες φορές ως πολιτικός στη θέση των πολιτικών προσώπων.

Το 2010 κατά τον εορτασμό του Αγίου Δημητρίου είχε φραστικό επεισόδιο με τον υποψήφιο δήμαρχο Θεσσαλονίκης Γιάννη Μπουτάρη. Συγκεκριμένα ο Άνθιμος είπε στον Μπουτάρη: *«Με είπες μουτζακεντί. Σαν να σου λέω εγώ ότι είσαι Βούλγαρος προδότης. Να ανακαλέσεις γιατί όσο ζω εγώ, η Εκκλησία δε θα σου επιτρέψει να δεις τη δημαρχία»* . Στις 14 Αυγούστου 2011 σχολίασε με αρνητικό τρόπο από τον άμβωνα της εκκλησίας την πρόθεση του πρόεδρου της Μελίτης να λειτουργήσει ραδιοφωνικό σταθμό στη Σλαβομακεδονική γλώσσα. *«Εάν αληθεύουν τα δημοσιεύματα και επιτραπεί η δημιουργία του ραδιοφωνικού σταθμού, τότε μαζί με τη νεολαία και με όσους θέλετε...τουλάχιστον 40-50 πούλμαν πρέπει να φτάσουμε εκεί μαζί με τους εκεί αδελφούς της Φλώρινας και της Μελίτης και να τα κάνουμε γυαλιά καρφιά! Αλλιώς δε γίνεται»*.¹⁹

¹⁹ Πηγή: tvxs.gr/news/ελλάδα/«γυαλιά-καρφιά»-θέλει-να-κάνει-ο-άνθιμος-ραδιοφωνικό-σταθμό-της-πγδμ

Η περίπτωση της Φλώρινας

Ο Μητροπολίτης Αυγουστίνος

Η Φλώρινα είναι πόλη της Δυτικής Μακεδονίας και πρωτεύουσα του ομώνυμου νομού. Βρίσκεται σε υψόμετρο 680 μέτρων και έχει πληθυσμό περίπου 22.000 κατοίκους (Ιανουάριος 2011). Ο Μητροπολίτης Αυγουστίνος Καντιώτης, κάτοικος Φλωρίνης για 40 χρόνια, υπήρξε μια από τις πιο σημαντικές και αμφιλεγόμενες μορφές που πέρασαν από την πόλη.²⁰ Ακόμη και αν κάποιος δεν τον είχε γνωρίσει ποτέ, ήταν πολύ φυσικό να ξέρει το όνομα του και το έργο του. Στις 25 Ιουνίου 1967 χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Φλωρίνης, Πρεσπών και Εορδαίας και κράτησε τη συγκεκριμένη θέση μέχρι τις 14 Ιανουαρίου 2000, όταν και παραιτήθηκε λόγω γήρατος.

Την περίοδο της παραίτησής του και κατά τη διάρκεια εκλογής του νέου Μητροπολίτη, δημοσιεύθηκε στον Ιό της Κυριακής ένα άρθρο με τίτλο «*Ο Ιερός Εξεταστής του Έθνους*»²¹ (Ελευθεροτυπία 16/1/2000) στο οποίο ο αρθρογράφος χαρακτήριζε τον Αυγουστίνο ως 'Χομεϊνί της Μακεδονίας'. Δεν είναι καθόλου παράξενος ο χαρακτηρισμός αυτός γιατί όποιος ήξερε τον Αυγουστίνο ήξερε ότι διοικούσε τη Φλώρινα (ακόμα και αν ήταν ένας απλώς θρησκευτικός ηγέτης και όχι κάποιος πολιτικός) με σιδερένια γροθιά. Ένα από τα πιο σημαντικά περιστατικά που έλαβαν χώρα στην πόλη κατά τη θητεία του ως Μητροπολίτη, ήταν ο πασιγνωστος αφορισμός του σκηνοθέτη Θόδωρου Αγγελόπουλου, των ηθοποιών και του συνεργείου της ταινίας το «*Μετέωρο βήμα του Πελαργού*». Το περιστατικό συνέβη το φθινόπωρο του 1990, όταν ο Μητροπολίτης (όπως αναφέρει το άρθρο) «*είχε ανοίξει ιερό πόλεμο, πραγματική ελληνορθόδοξη «τζιχάντ», εναντίον του «αντεθνικού και βλάσφημου» έργου του Θόδωρου Αγγελόπουλου*». Το γεγονός είναι, ότι ο μητροπολίτης είχε κατορθώσει να επιβάλει ένα κλίμα πραγματικής τρομοκρατίας στην περιοχή, με τις απειλές και τους αφορισμούς όσων συμμετείχαν στο γύρισμα και το συνεχές σαμποτάρισμα των σκηνών. Έχοντας μεταβεί στη Φλώρινα το Μάρτιο του 2012 και έχοντας έρθει σε επαφή με κόσμο για τη συγκεκριμένη εργασία, είχα την

²⁰ Ο πρώην Μητροπολίτης εκοιμήθη στις 28 Αυγούστου 2010 σε ηλικία 103 ετών. Ο τάφος του βρίσκεται στον προαύλιο χώρο της Ιεράς Μονής Αγίου Αυγουστίνου στη Φλώρινα.

²¹ <http://www.iospress.gr/ios2000/ios20000116a.htm>

ευκαιρία να μιλήσω με τη Β.²² Η κουβέντα κάποια στιγμή έφτασε και στο συγκεκριμένο περιστατικό. Η Β. μου είπε: *«Ντρέπομαι πραγματικά που στην πόλη μου συνέβη κάτι τέτοιο. Πώς γίνεται ένας παπάς χωρίς να έχει διαβάσει ποτέ το σενάριο, να κατεβάσει όλον αυτόν τον κόσμο στο κέντρο, χωρίς βέβαια να ξέρει ο κόσμος το ακριβές γιατί. Εκφόβιζε το ποιμνιό του με αφορισμό! Βλέπεις, τότε, ο λόγος του Αυγουστίνου ήταν νόμος. Είχα ένα φίλο καθηγητή στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ο οποίος τάχθηκε υπέρ του σκηνοθέτη και του συνεργείου. Ο Αυγουστίνος φρόντισε ο άνθρωπος αυτός να μην ξαναβρεί δουλειά για τα επόμενα δυο χρόνια! Αν είναι ποτέ δυνατόν».*

Όταν, το Δεκέμβριο του 1990, ο Αγγελόπουλος ανέβηκε στη Φλώρινα για να ξεκινήσει τα γυρίσματα της ταινίας, το κλίμα ήταν βαρύ. Όπως αναφέρει η Βένα Γεωργακοπούλου σε άρθρο της στην Ελευθεροτυπία στις 30 Αυγούστου 2010: *«Η πόλη είχε γεμίσει μαύρες σημαίες, πλακάτ και καρικατούρες, στις οποίες ο σκηνοθέτης κρατούσε σε σακούλι τα 600 εκατ. που είχε πάρει από την ελληνική Πολιτεία και την Ευρώπη του Διαβόλου, και οι λέξεις «αναρχία, ανθελληνισμός, αθεΐα, ακολασία» τον περιέβαλαν. Καμπάνες χτυπούσαν πένθιμα. Σημαίες ανέμιζαν. Εμβατήρια ακούγονταν. Αυτοκίνητα με νουντούκες γυρνούσαν στους παγωμένους δρόμους και καλούσαν τον κόσμο σε συλλαλητήριο και στην τελετή αφορισμού στη μητρόπολη».* Θα έλεγε κανείς πως ο μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος, πήρε τη σκυτάλη από τον Αυγουστίνο και συνέχισε τον αγώνα του για το καλό της πατρίδας. Μπορεί τα συλλαλητήρια να διέφεραν ως προς το περιεχόμενο, μπορεί στο ένα οι σημαίες να ήταν ελληνικές και στο άλλο απλά μαύρες, αλλά κανείς δεν αμφισβητεί την επιρροή που ασκούσαν και οι δυο στο ποιμνιό τους.

Ο απολογισμός του έργου του στην περιοχή δείχνει ότι ο Καντιώτης έκανε όσα θα ήθελε και δεν τολμούσε να πραγματοποιήσει ο κρατικός μηχανισμός. Έθεσε τον πληθυσμό της περιοχής σε μια διαρκή παρακολούθηση, που δεν θα μπορούσε να διανοηθεί ούτε η πιο δραστήρια ΚΥΠ (Ελευθεροτυπία 16/1/2000). Κατέστρεψε όσα μνημεία του «ύποπτου» παρελθόντος μπορούσε. Ανάμεσα σε αυτά ήταν και ένας μεγάλος αριθμός εκκλησιών οι οποίες είχαν ολαβικές επιγραφές. Η δικαιολογία που δόθηκε από

²² Η Β. είχε, όπως κι εγώ, στενή σχέση με την εκκλησία και λαϊκούς θρησκευτικούς φορείς. *«Ευτυχώς κάποια στιγμή μεγάλωσα και κατάλαβα τι ακριβώς ήταν όλο αυτό που ζούσα. Τώρα είμαι καλύτερα».*

τον ίδιο το Μητροπολίτη ήταν ότι τα συγκεκριμένα κτήρια ήταν ετοιμόρροπα. Όλοι όμως ήξεραν ότι οι κατεδαφίσεις έγιναν «για να εξαφανιστούν από προσώπου γης όλες οι «μη ελληνικές» επιβιώσεις στην αρχιτεκτονική και την αγιογραφία». Όπως αναφέρεται στη συνέχεια του άρθρου της Ελευθεροτυπίας (16/1/2000) με τίτλο «Ο Άγιος Μπουλυτόζας», ο παλιός ιερέας του ναού Αθανάσιος Ρούκαλης εξηγεί για πιο λόγο κατεδαφίστηκε ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Παντελεήμονα: «Έφερα βαρέως το ότι ο μητροπολιτικός ναός είχε σχήμα σλαβικό, και εσωτερικά και εξωτερικά. Είχε τρεις τρούλους επάνω σε σλαβικό ρυθμό. Όλα τα παράθυρά του ήταν σε σλαβικό ρυθμό. Μέσα οι εικόνες του τέμπλου ήσαν γραμμένες με σλαβικά γράμματα και πάνω σ' αυτά είχαν γραφεί ελληνικά. Σε περιπτώσεις που είχαν σβηστεί ή είχαν ξεθωριάσει τα ελληνικά γράμματα, φαίνονταν ακόμη τα σλαβικά. Αυτό δεν μπορούσα να το δεχτώ.[...] Έτσι ο ναός απέκτησε χρώμα ελληνορθόδοξο. Έφυγε τελείως το σλαβικό». Όπως αναφέρει ο Τάσος Κωστόπουλος (2000:282), ο ίδιος ο Μητροπολίτης σε μια συνέντευξή του στο Γιώργο Λιάνη είχε πει: «Έτσι γράφεται λοιπόν η αλήθεια; Τι; Έπρεπε ν' αφήσω εκκλησίες χτισμένες από βουλγαρικά χέρια;».

Ο Αυγουστίνος υπήρξε ο «ιερός χωροφύλακας» της Δυτικής Μακεδονίας. «Το ίδιο έργο έχουμε εμείς οι κληρικοί με σας τους αστυνομικούς», έλεγε το Μάιο του 1993. «Στις μέρες μας υπάρχουν δυστυχώς άνθρωποι που μισούν τα όργανα της τάξεως. Αλλά όχι! Τα όργανα της δικής μας Χωροφυλακής είναι σαν άγγελοι και αρχάγγελοι που αγρυπνούν για την τάξη και την ασφάλειά μας.»

Η κουβέντα με την Β. για τον Αυγουστίνο μας έφερε στο θέμα της εκκλησίας και δη των ανθρώπων της εκκλησίας, οι οποίοι εκμεταλλεύονται τη θέση τους ώστε να εκφέρουν πολιτικό λόγο. «Και βέβαια εκφέρουν πολιτικό λόγο. Τοποθετούνται και στηρίζουν πολιτικά κόμματα και πρόσωπα. Ο Άνθιμος δεν υποστήριξε τον Γκιουλέκα; Δεν τάχθηκε κατά του Μπουτάρη; Όλοι αυτοί, φαντάζομαι, κάποτε ήθελαν να γίνουν πολιτικοί και δεν τα κατάφεραν. Τώρα μέσω της θέσης τους φέρονται ως πολιτικοί. Θέματα όπως τα σύνορα και η αυτοτέλεια [εθνική κυριαρχία] είναι πολιτικά ζητήματα. Για ποιό λόγο ασχολείται με αυτά η εκκλησία και οι άνθρωποι της; Για μένα, καλά θα ήταν να γινόταν διαχωρισμός εκκλησίας-κράτους. Δε χρειάζεται όλοι αυτοί να είναι δημόσιοι υπάλληλοι. Γιατί πρέπει κάθε άχρηστος, αγράμματος και γκέι να γίνεται παπάς κι

εμείς να τον πληρώνουμε;» Στον αντίποδα της απάντησης της Α. έρχεται η απάντηση που μου έδωσε ο π. Γ.²³ ο οποίος είναι εφημέριος σε μια από τις εκκλησίες της πόλης. Αρχικά μου επισήμανε πως δεν παίζει κανένα ρόλο που η εκκλησία και το κράτος δεν είναι χωρισμένα. Και να είχε προκύψει ο διαχωρισμός, η εκκλησία και ο Δεσπότης (ο κάθε Δεσπότης) μπορούν να εκφέρουν πολιτικό λόγο. *«Όλοι οι κοινωνικοί φορείς έχουν πολιτικό λόγο και μπορούν να αναφέρονται σε θέματα που έχουν σχέση με τα πολιτικά ζητήματα. Ακόμα και ο απλός άνθρωπος μπορεί να εκφέρει πολιτικό λόγο. Γιατί όχι και η εκκλησία; Η εκκλησία στην Ισπανία πήρε μέρος σε συζητήσεις για πολιτικά θέματα. Στο Βατικανό, που είναι χωρισμένη η εκκλησία και το κράτος, ο Πάπας εκφέρει πολιτικό λόγο. Ως κοινωνικοί φορείς έχουμε όλοι το δικαίωμα να μιλάμε. Σύμφωνα με το Σύνταγμα στην Ελλάδα, ισχύει το σύστημα της συναλληλίας. Παρ' όλα αυτά το κράτος και η εκκλησία μπορούν να συμβαδίζουν επί κοινωνικών θεμάτων.»*

«...η εκκλησία δεν εκφέρει πολιτικό λόγο[...]. Αυτό που κάνει είναι να εκφέρει πατριωτικό λόγο».

Στη δεύτερη επίσκεψή μου στη Φλώρινα μου δόθηκε η ευκαιρία να συνομιλήσω με τον πατέρα Κ.²⁴. Το συγκεκριμένο κληρικό τον είχα ξανασυναντήσει στην τελευταία μου επίσκεψη στην πόλη το Μάρτιο. Τότε δε μας είχε δοθεί η δυνατότητα να μιλήσουμε για πολύ ώρα αλλά στα λίγα λεπτά που η κουβέντα ήρθε γύρω από τη συγκεκριμένη εργασία, μου είπε τα

²³ Η συνέντευξη με τον πατέρα Γ. διεξήχθη στις 14 Μαρτίου 2012 στο πνευματικό κέντρο του ιερού ναού στον οποίο είναι εφημέριος. Η συζήτηση έγινε σε φιλικό επίπεδο αφού γνωριζόμαστε αρκετά χρόνια μέσω της θητείας μου ως κατασκηνώτρια και έπειτα ομαδάρχισσα στις Εκκλησιαστικές Κατασκηνώσεις της Μητρόπολης. Ήταν δεκτικός σε όλες τις ερωτήσεις και απάντησε αυθόρμητα και ανοιχτά, κάτι που δεν περίμενα να γίνει. Πίστευα ότι θα ήταν συγκρατημένος στις απαντήσεις του μιας και στην πρώτη μας επαφή μέσω τηλεφώνου μου είχε δημιουργήσει την εντύπωση πως δεν ήθελε να αποτελέσει μέρος της εργασίας. Η καταληκτική του φράση «δεν πρέπει...», εννοώντας ότι δεν πρέπει να μιλήσουμε για τέτοια πράγματα, ήταν και αυτή που με έκανε να μην είμαι και πολύ αισιόδοξη για το αποτέλεσμα της συνάντησης. Βέβαια, το δεν πρέπει κατέληξε στο να μου μιλήσει πολύ ανοιχτά για τα θέματα που με ενδιέφεραν.

²⁴ Η συνέντευξη με τον πατέρα Κ. έλαβε χώρα στις 13 Απριλίου 2012.

παραπάνω στηρίζοντας τη θέση του στο ότι η εκκλησία δεν υποστηρίζει κάποιο κόμμα.²⁵

Ζήτησα από τον συγκεκριμένο κληρικό να μου εξηγήσει τι ακριβώς είναι ο πατριωτικός λόγος: *«Κύριος σκοπός της εκκλησίας είναι η σωτηρία του ανθρωπίνου γένους, των πιστών. Μπορεί η εκκλησία να ενδιαφέρεται για την πολιτική αλλά δεν υποδεικνύει πράγματα ούτε πολιτικά πρόσωπα. Οι χριστιανοί πρέπει να βρουν τα κατάλληλα πρόσωπα που πιστεύουν ότι μπορεί να τους εκπροσωπήσουν καλύτερα, για το καλό των ίδιων και του τόπου τους. Η εκκλησία ως πρώτο μεγάλο πυλώνα βάζει τη θρησκεία και αμέσως μετά την πατριδα. Την πατριδα πρέπει να την υπερασπιζόμαστε από κάθε έναν που την απειλεί. Η εκκλησία προσπαθεί να κάνει αυτό μέσα από τα κηρύγματα και το λόγο της»*. Στη συνέχεια του ζήτησα να μου πει ποιά η σημασία του πατριωτικού λόγου στο παρελθόν και σήμερα ως προς την ελληνικότητα. Ο π. Κ. μου απάντησε: *«Η εκκλησία, η θρησκεία έπαιζαν σημαντικό ρόλο τον καιρό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τότε, προσπαθούσε να εμπυχώσει τους χριστιανούς και να τους παρακινήσει προς την εθνική ολοκλήρωση. Πάντα φρόντιζε και μεριμνούσε για το ποιμνιό της. Πιστεύω, πως τα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε σήμερα είναι πιο σημαντικά και μεγαλύτερα από αυτά του παρελθόντος. Και τώρα η εκκλησία μεριμνά για τους χριστιανούς με τα συσσίτια και άλλες παρόμοιες ενέργειες. Τα οικονομικά και εθνικά ζητήματα είναι υψίστης σημασίας τη σήμερον ημέρα. Η εκκλησία προσπαθεί, με όποιον τρόπο μπορεί, να δίνει δύναμη στους ανθρώπους. Ο ενεργός της ρόλος είναι σημαντικός όπως και στο παρελθόν, αλλά σήμερα έχει μεγαλύτερη βαρύτητα»*. Χαρακτηριστικό είναι ένα κείμενο της Ιεράς Συνόδου της εκκλησίας της Ελλάδας το Νοέμβριο του 2010, απευθυνόμενο στο λαό, με τίτλο *«Η εκκλησία απέναντι στη σύγχρονη κρίση»*. Εκφράσεις όπως *«γνωρίζουμε ότι πολλοί περιμένετε από την ποιμαίνουσα εκκλησία να μιλήσει και να τοποθετηθεί πάνω στα γεγονότα που παρακολουθούμε»*, *«είναι αλήθεια ότι αυτό που συμβαίνει στην πατριδα μας...»*, *«Μια ηγεσία (πολιτική) που στην πράξη αποδεικνύεται ότι*

²⁵ Πώς, όμως αυτό είναι δυνατόν αφού έχουμε μπροστά μας το παράδειγμα του Μητροπολίτη Άνθιμου που τάχθηκε υπέρ του Κώστα Γκιουλέκα και κατά του Μπουτάρη; Χαρακτηριστικό παράδειγμα, επίσης, αποτελεί ο Μητροπολίτης Καλαβρύτων Αμβρόσιος που σε ανάρτηση στο προσωπικό του ιστολόγιο βάλει ενάντια σε κόμματα και πολιτικούς, επιτίθεται στην Αριστερά και υπερασπίζεται τη Χρυσή Αυγή. Βλ. http://tvxs.gr/news/ellada/o-ambrosios-eylogei-ti-xrysi-aygi?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter&utm_campaign=tvxs

ουσιαστικά υπονόμωσε τα πραγματικά συμφέροντα της χώρας και του λαού», δείχνουν καθαρά το ρόλο που έχει υιοθετήσει η εκκλησία σήμερα, ενός ρόλου σωτήρα που μόνο αυτός θα μπορέσει να σώσει την κατάσταση και τους ανθρώπους.

Τι είναι, όμως, αυτός ο πατριωτισμός στον οποίο αναφέρονται οι άνθρωποι της εκκλησίας; Ο Κεντούρι στο βιβλίο του *Ο Εθνικισμός* (2003) ορίζει τον πατριωτισμό ως την αγάπη για τη χώρα σου ή για την κοινότητα στην οποία ανήκεις. Είναι η νομιμοφροσύνη στους θεσμούς της κοινωνίας σου και ο ζήλος σου να την υπερασπιστείς. Ο Rogers Brubaker στο κείμενό του *In the Name of the Nation: Reflections on Nationalism and Patriotism* (2004), τονίζει πως ο πατριωτισμός δεν είναι ένα πράγμα με καθορισμένη φύση· είναι μια εξαιρετικά ευέλικτη πολιτική γλώσσα, ένας τρόπος διαμόρφωσης πολιτικών επιχειρημάτων με επίκληση στην *patria*, στην πατρίδα, στη χώρα, στο έθνος. Η πατρίδα στην προκειμένη, περίπτωση, είναι για το άτομο *η κιβωτός της οικειότητας, ο «φυσικός» τόπος προέλευσης εμπειριών και αναμνήσεων αμεσότητας, το πιο πρόσφορο υλικό των ονείρων του, εκεί όπου νοιώθει «πραγματικά» να είναι ο εαυτός του. Η «πατρίδα» ήταν, είναι και θα είναι, πριν από όλα η «μικρή πατρίδα», ο ιδιαίτερος τόπος καταγωγής ενός εκάστου, η πηγή έμπνευσης και αισθητικής αναπόλησης* (Δεμερτζής 1996:199-200).

Όπως αναφέρουν οι παραπάνω θεωρητικοί, ο πατριωτισμός είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τον εθνικισμό. Ο Κεντούρι μας λέει πως ο εθνικισμός ήταν αυτός που 'χρησιμοποίησε' τις έννοιες του πατριωτισμού και της ξеноφοβίας (η εχθρότητα προς τον ξένο και τον παρείσακτο, η απροθυμία να τον δεχθείς στην ομάδα σου), ώστε να εξυπηρετήσει τους δικούς του σκοπούς. Ο Δεμερτζής μιλάει για τον αφηρημένο εθνικισμό, αυτόν κατά τον οποίο τα μέλη της κοινωνίας φαντάζονται το έθνος. Στο συγκεκριμένο είδος πατριωτισμού, κεντρική θέση καταλαμβάνει μια γενική ιδέα της πατρίδας. Έτσι, παραλληλίζει τον αφηρημένο πατριωτισμό με τον εθνικισμό επειδή, όπως λέει, η ταύτιση με την πατρίδα είναι η ταύτιση με το έθνος-κράτος και με τις αλυτρωτικές διεκδικήσεις του εθνικισμού. Ο εθνικισμός 'εκμεταλλεμένος' τον πατριωτισμό (ως αφηρημένος πλέον πατριωτισμός²⁶) εμφανίζει την εικόνα της

²⁶ Η αίσθηση του συνανήκειν σε μια ολότητα ανθρώπων που ποτέ κανείς δεν έχει μέχρι τώρα, και ποτέ στο μέλλον δε θα συναντήσει.

πατρίδας ως φαντασική κοινότητα η οποία ταυτίζεται με το έθνος. Έθνος και πατρίδα, γίνονται έννοιες ταυτόσημες. Ο Rogers Brubaker αναφέρει ωστόσο ότι οι όροι patria, πατρίδα, χώρα και έθνος έχουν διαφορετικές υποδηλώσεις και απήχηση και κατ' επέκταση οι πολιτικές γλώσσες του πατριωτισμού και εθνικισμού δεν αλληλεπικαλύπτονται σε μεγάλο βαθμό. Τόσο ο εθνικισμός όσο και ο πατριωτισμός θέτουν σε κίνηση και διατηρούν τη συμμετοχή στα κοινά.

Στην ερώτηση για το πώς βλέπει τη σχέση ορθοδοξίας και πατρίδας τα οποία πλέον συμβαδίζουν, η Β. μου απάντησε πως το όλο θέμα είναι κατασκευασμένο από την ίδια την εκκλησία. *«Για ποιό λόγο ο χριστιανισμός και η ορθοδοξία να κρύβουν μέσα τους την πατρίδα; Αυτό το σχήμα κατασκευάστηκε από τη Χούντα. Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια. Αν και η Χούντα πέρασε, το σχήμα έμεινε. Εξυπηρετεί απόλυτα την εκκλησία και το ίδιο το κράτος αφού τις περισσότερες φορές έχουν κοινά συμφέροντα. Βολεύτηκαν οι παπάδες από την πολιτική κάλυψη και οι πολιτικοί από τους παπάδες».* Η Έφη Γαζή (2011) επισημαίνει πως η φράση Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια δεν κατασκευάστηκε από τη Χούντα απλά κατά την περίοδο εκείνη κυριάρχησε στο λόγο. Η φράση αυτή δημιουργήθηκε προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα και αποτέλεσε μέρος ενός προγράμματος ηθικής αναμόρφωσης, το οποίο εδραιώθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και μετεξελίχθηκε σε πρόγραμμα εθνικής αναμόρφωσης. Οι απόπειρες αναμόρφωσης ξεκίνησαν από χριστιανικές ομάδες και οργανώσεις.

Ο οικουμενικός χαρακτήρας της εκκλησίας και το ζήτημα των «ντόπιων»

Στις 29 Φεβρουαρίου είχα τη δυνατότητα να συνομιλήσω στη Θεσσαλονίκη με τον πατέρα Ε.²⁷ ο οποίος μου τόνισε πως η εκκλησία δέχεται τους πάντες στους κόλπους της. Είναι «Μία, Αγία και Αποστολική» και διακηρύττει την οικουμενικότητα. Πιστεύει ότι δεν παράγει εθνικισμό μέσα από το λόγο που υιοθετεί, αφού το μόνο που κάνει είναι να μιλάει για τον πατριωτισμό και την πατρίδα μας πάντα με βάση την έννοια του Δικαίου. «η

²⁷ Ο πάτερ Ε. είναι 43 χρονών και είναι εφημέριος στην ενορία ,την οποία ανήκω, στη Θεσσαλονίκη πάνω από μια δεκαετία. Το κλίμα της συζήτησης ήταν φιλικό αφού γνωριζόμαστε αρκετά χρόνια, κυρίως, μέσω της θητείας μου ως καθηγήτρια στα κατηχητικά σχολεία της ενορίας.

εκκλησία το μόνο που κάνει είναι να αναφέρει ένα πρόβλημα όπως π.χ. οι λαθρομετανάστες, για τους οποίους λέει ότι δεν υπάρχει σωστή πολιτική από το κράτος. Αν το κράτος δεν μπορεί να τους φροντίσει στο εσωτερικό της χώρας, για ποιό λόγο τους αφήνει;» Και πάλι σε αυτό το σημείο τόνισε την οικουμενικότητα της εκκλησίας και όχι την παραγωγή εθνικισμού. «Αν παρήγαγε εθνικισμό θα έπρεπε να διώχνει π.χ. τους μετανάστες από τα συσσίτια. Αλλά δεν το κάνει. Δε μας νοιάζει αν κάποιος είναι μαύρος κίτρινος και δε μιλάει ελληνικά. Εμείς τους δεχόμαστε όλους. Όταν επισημαίνουμε ένα πρόβλημα, δεν παράγουμε εθνικισμό».

Ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης στο κείμενό του με τίτλο *'Imagined Communities' and the Origins of the National Question in the Balkans*, τονίζει ότι ήταν η εγκατάλειψη της οικουμενικότητας από την Ορθοδοξία και η εθνικοποίηση των εκκλησιών αυτά που παρήγαγαν σφοδρές εθνικές συγκρούσεις στο εσωτερικό της Ορθόδοξης εκκλησίας, και καλλιέργησαν την υπόθεση σχετικά με τη σχέση ανάμεσα στην Ορθοδοξία και την εθνικότητα (1989:53). Ο Αντώνης Μανιτάκης (2000) θεωρεί πως η εθνικοποίηση της εκκλησίας δεν έθιγε μόνο την οικουμενικότητά της αλλά και τη θρησκευτικότητά της, μιας και ως εθνική και πολιτειακή θρησκεία, δεν απευθύνεται στους πιστούς-ιδιώτες αλλά στους πιστούς πολίτες. Μαζί με το ιεροποιημένο έθνος δεν ενδιαφέρεται για τη σωτηρία των ψυχών αλλά για τη διάπλαση εθνικού φρονήματος. Ο πάτερ Γ. στην ερώτηση τί νομίζει ότι έγινε με την οικουμενικότητα της εκκλησίας μετά τη δημιουργία των εθνικών εκκλησιών, μου απάντησε πως η ορθόδοξη εκκλησία μεταβίβασε τη γλώσσα και διατήρησε την οικουμενικότητά της. «*Η οικουμενικότητά της δεν εξαρτιόταν από το αν υπάρχουν εθνικές εκκλησίες*». Την ίδια άποψη, με τους Κιτρομηλίδη και Μανιτάκη, εκφράζει και ο Μητροπολίτης Σάρδεων Μάξιμος στο βιβλίο του *The Ecumenical Patriarchate in the Orthodox Church* (1972), ο οποίος, όπως αναφέρει και ο Κιτρομηλίδης στο προοίμιο του βιβλίου του Κεντούρι (σελ.19), συζητά από τη σκοπιά της ορθόδοξης ιδεολογίας την ασυμβατότητα του χριστιανικού δόγματος με τις εθνοτικές και εθνικές αντιλήψεις. Ο Μάξιμος, αναφέρει, πως όταν η εθνικότητα (nationality) υπερίσχυσε σαν έννοια, το άμεσο αποτέλεσμα υπήρξε η διάσπαση της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Το πιο σημαντικό σημείο της διαδικασίας αυτής ήταν η δημιουργία των εθνικών εκκλησιών. Σα συνέπεια αυτής της νέας συγκυρίας, ο Οικουμενικός θρόνος βρέθηκε αντιμέτωπος με δυο αντιτιθέμενες επιλογές. Είχε να επιλέξει μεταξύ του υπερτονισμού είτε του εθνοτικού είτε του υπερεθνικού

του χαρακτήρα. Η επικράτηση του εθνικού χαρακτήρα των τοπικών εκκλησιών υπήρξε υπεύθυνη για το διαχωρισμό των ανθρώπων και των ίδιων των εκκλησιών. Καταρχήν, ένας τέτοιος διαχωρισμός δεν αντικρούει τις αρχές του Χριστιανισμού. Αλλά ο διαχωρισμός στη βάση της φυλής (race), πήρε, σε κάποιες από αυτές τις ομάδες, τη χειρότερή του μορφή. Αυτή του καθαρού ρατσισμού ή σωβινισμού, που καταστρέφει την ενότητα μεταξύ των τοπικών Ορθοδόξων Εκκλησιών.

Η απάντησή του κληρικού Γ. έρχεται σε αντίθεση με τις απόψεις των Κιτρομηλίδη, Μανιτάκη και Μαξίμου. Επισημαίνει, βέβαια, πως *«η οικουμενικότητα αναιρέπεται από τον εθνικισμό που θα καλλιεργήσει κάθε εκκλησία»*. Μου έφερε ως παράδειγμα την εκκλησία των Σκοπίων: *«Ο Τίτο ήταν αυτός που δημιούργησε την εκκλησία των Σκοπίων για να πάει ενάντια στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία και, κατ' επέκταση, να δημιουργήσει το «μακεδονικό» έθνος. Η εκκλησία των Σκοπίων θεωρείται οχισματική και δημιουργήθηκε μόνο και μόνο για να προάγει τον εθνικισμό του Σκοπίων. Γι' αυτό το λόγο η εκκλησία της Ελλάδας δεν έχει καμιά σχέση με την εκκλησία των Σκοπίων»*.

Και κάπου εδώ φτάνουμε στο ζήτημα των «ντόπιων». Στη Φλώρινα κατοικεί ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων που ομιλούν δύο γλώσσες: η μία είναι η ελληνική και η άλλη, η μητρική τους, είναι μια σλαβική διάλεκτος η οποία ακούγεται περισσότερο στα χωριά του νομού. Πολλά από αυτά είναι μεικτά με ελληνόφωνους κατοίκους και κατοίκους που μιλούν και τις δυο γλώσσες. Κανείς θα έλεγε πως είναι πολύ φυσικό για τους ανθρώπους αυτούς να αλλάζουν από τη μια γλώσσα στην άλλη χωρίς να το καταλαβαίνουν. Όμως, γι' αυτούς αυτή η τακτική αποτελεί έναν εσωτερικευμένο μηχανισμό άμυνας και κοινωνικής συμπεριφοράς. Ένα τέτοιο περιστατικό έτυχε να δω ένα πρωί στο παζάρι, στο κέντρο της πόλης. Περνούσαν από δίπλα μου δύο άντρες οι οποίοι μιλούσαν τα λεγόμενα ντόπια ή ντόπικα. Ξαφνικά από εκεί που δεν καταλάβαινα τί έλεγαν, συνέχισαν την κουβέντα τους στα ελληνικά. Η Γιαννησοπούλου (1998) λέει για την Αλμωπία πως τα «ντόπικα» είναι η γλώσσα επικοινωνίας σε δημόσιο και ιδιωτικό χώρο. Οι άνθρωποι έχουν την ικανότητα να αλλάζουν από τη μια στην άλλη γλώσσα κατά περίπτωση, διαχωρίζοντας έτσι

το χώρο της πολιτισμικής τους ιδιαιτερότητας από το χώρο της πολιτισμικής τους ένταξης (1998:363).

Η Φλώρινα αποτελεί μια παρόμοια περίπτωση με αυτή της Αλμωπίας. Τόσο η Φλώρινα όσο και η Αλμωπία αποτελούν ακριτικές περιοχές, οι οποίες ως σύνορα παραπέμπουν στην έννοια του ορίου, όπως την παρουσιάζει ο Fredrik Barth (1969). Το έργο του για το σύνορο δίνει ιδιαίτερη σημασία στη συνδεσιμότητα των εθνοτικών ταυτοτήτων. Στη διάσημη πια εισαγωγή του (σελ. 9) γράφει πως η εθνοτική διάκριση δε βασίζεται σε μια απουσία κινητικότητας, επαφής και πληροφοριών αλλά συνεπάγεται κοινωνικές διαδικασίες αποκλεισμού και ενσωμάτωσης, κατά τις οποίες διακριτές κατηγορίες διατηρούνται παρά την αλλαγή συμμετοχής και ένταξης κατά τη διάρκεια των ιστοριών ζωής. Επιπλέον, τονίζει ότι εθνοτικές ετικέτες διαρκούν ακόμα και αν μέλη κάποιας εθνοτικής ομάδας διασχίζουν τα σύνορα ή μοιράζονται μια ταυτότητα με μέλη μίας ή περισσότερων ομάδων. Τονίζει, επίσης, πως τα φυσικά και ιδεολογικά συστατικά στοιχεία μιας ομάδας δεν πρέπει να εξετάζονται ξεχωριστά και ότι προσοχή πρέπει να δίνεται στα σύνορα της ομάδας. Το σύνορο δεν οριοθετεί μια ομάδα από το μηδέν αλλά διακρίνει μεταξύ δύο ή περισσότερων ομάδων και διαχωρίζει ανάμεσα σε Εμείς και Εσείς. Μέσα από τη διαφορά ενδυναμώνονται τα εθνοτικά χαρακτηριστικά.

Εκτός από το ότι είναι και οι δυο ακριτικές πόλεις, η Φλώρινα και η Αλμωπία (Αριδαία), αποτελούν περιοχές των Νέων Χωρών που προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα μετά το τέλος του Β' Βαλκανικού πολέμου. Πέρα από αυτά, βρίσκουμε και στις δυο πόλεις τον Άλλο στους κόλπους του ομοίου. Το διαφορετικό στο ίδιο πλαίσιο της τοπικής κοινωνίας. Κοινωνία που, παρ' όλη την εξάρτηση και υπαγωγή στο εθνικό κέντρο, συγκροτεί την κοινότητα στο συμβολικό και πραγματικό επίπεδο. Το ξένο στοιχείο που διαταράσσει, στην προκειμένη περίπτωση, βρίσκεται δίπλα στον εαυτό και τον βοηθάει ώστε να συγκροτήσει την ταυτότητά του (Γιαννησοπούλου 1998:334).

Ο Κωστόπουλος (2000) αναφέρει πως η γλώσσα, η «ντόπια» είναι σλαβική θυγατρική της μεσαιωνικής σλαβονικής στην οποία μετέφρασαν την Αγία Γραφή, οι Άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος. Αποτελείται από μια σειρά παραλλάσουσες διαλέκτους από το μεγαλύτερο μέρος της γεωγραφικής Μακεδονίας. Οι διάλεκτοι αυτές παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες με τη βουλγαρική και λιγότερες με τη σερβική ενώ παράλληλα, υπάρχουν

χαρακτηριστικά που είναι καθαρά δικά τους. Επίσης, υπάρχει και ένας μεγάλος αριθμός λέξεων με τουρκική προέλευση και αρκετά δάνεια από αλβανικά και βλάχικα. Στις νοτιότερες περιοχές περιέχουν και ελληνικές λέξεις. Ο πάτερ Κ., στην ερώτηση αν η εκκλησία διαδραματίζει στη Φλώρινα, ρόλο ενσωμάτωσης των ανθρώπων που είναι γλωσσικά διαφορετικοί μου απάντησε: *«Εμείς δεν έχουμε κανένα πρόβλημα με αυτούς τους ανθρώπους. Τους δεχόμαστε και τους ενσωματώνουμε. Η γλώσσα τους είναι ένα συμπλήρωμα πολλών λέξεων από διαφορετικές γλώσσες. Έχουν βουλγαρικές, αλβανικές και άλλες πολλές, φτιάχνοντας τη γλώσσα στην οποία αναφέρονται ως «μακεδονική» και εδώ σε μας [είναι γνωστή] ως «ντόπια» ». Το ελληνικό κράτος είχε επικυρώσει το χαρακτηρισμό των σλαβικών διαλέκτων της Μακεδονίας ως «μακεδονική γλώσσα» κατά τη διάρκεια της απογραφής του 1920. Η ονομασία της διαλέκτου θα μεταβληθεί σε μακεδονοσλαβική στην αμέσως επόμενη απογραφή αλλά γενικά θα παραμείνει ως «μακεδονική» μέχρι το 1947. Από το 1951 και έπειτα θα γίνεται λόγος για σλαβική γλώσσα. Οι ίδιοι οι σλαβόφωνοι της Μακεδονίας θα αναφέρονται στην ονομασία της γλώσσας τους ανάλογα με την περίπτωση. Έτσι, εκτός από «μακεδονική» αναφέρονται σε αυτή και με τους πιο ουδέτερους χαρακτηρισμούς «ντόπια», «εντόπια» ή «ντόπικα», «παλιά» ή «δικά μας» (Κωστόπουλος 2000:43). Πάντως από τη μεριά της Ελλάδας επικράτησε η άποψη ότι στην ελληνική Μακεδονία δεν ομιλείται η Μακεδονική γλώσσα, η οποία ομιλείται στα Σκόπια και έχει και γραμματική και συντακτικό, ομιλείται ένα τοπικό ιδίωμα που δεν έχει σχέση με τη Μακεδονική γλώσσα. Μία από τις απόψεις που επικράτησαν στο δημόσιο λόγο της χώρας -και η πιο γνωστή- είναι αυτή της τεχνητής γλώσσας ή τιτοϊκού κατασκευάσματος. Μία πτυχή αυτής της άποψης είναι η αποσύνδεση των «ντόπικων» από τα «σκοπιανά», όπως φαίνεται και από τη συνέχεια της κουβέντας μου με τον πατέρα Κ. *«Δεν τους απαγορεύουμε να τη μιλάνε αλλά προσπαθούμε να τους κάνουμε να καταλάβουν, ότι καλό θα ήταν να μη τη μιλάνε γιατί, με την ενέργειά τους αυτή, γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους άλλους. Οι Σκοπιανοί, βλέποντας πως εδώ μιλάνε την ίδια γλώσσα, προσπαθούν να αποδείξουν ότι οι πληθυσμοί αυτοί ανήκουν στο «μακεδονικό» κράτος. Η ποντιακή γλώσσα είναι ελληνική. Αυτή η γλώσσα, όμως, δεν είναι. Έχει, όπως σου είπα, λέξεις από διάφορες γλώσσες. Στην προκειμένη περίπτωση, όμως, για τους κατοίκους της πόλης και των γύρω χωριών, δε μας ενδιαφέρει τι γλώσσα μιλάνε. Πάνω απ' όλα είναι Χριστιανοί · αυτό είναι που μετράει».* Χαρακτηριστικές είναι οι μαζικές ορκωμοσίες*

ολόκληρων χωριών, που παρουσιάζει ο Κωστόπουλος, το καλοκαίρι του 1959. Μέσα σε αυτά ήταν και ένα από τα χωριά της Φλώρινας, το χωριό Ατραπός. Ο όρκος είχε ως εξής: «Υπόσχομαι ενώπιον του Θεού, των ανθρώπων και των επίσημων αρχών του Κράτους μας, ότι από σήμερα θα παύσω να ομιλώ το Σλαβικόν ιδίωμα που μόνο αφορμήν προς παρεξήγησιν δίδει εις τους εχθρούς της Χώρας μας τους Βουλγάρους και ότι θα ομιλώ παντού και πάντοτε την επίσημον γλώσσαν της πατρίδος μου, την Ελληνικήν, εις την οποίαν είναι γραμμένο και το Ιερόν Ευαγγέλιον του Χριστού μας» (2000:240).

Η θέση της εκκλησίας στο θέμα της γλώσσας φαίνεται χαρακτηριστικά στην απάντηση της Β. για τους ντόπιους και τη γλώσσα: *«Οι Έλληνες πάσχουμε από ένα σύνδρομο ανωτερότητας για το παρελθόν μας και ταυτόχρονα εθνοφοβικό. Πιστεύουμε, ότι έχουμε ανώτερο πολιτισμό και ότι ο ξένος είναι κατώτερος και επικίνδυνος. Έτσι έγινε κι εδώ με τους ντόπιους. Δώσαμε πολύ μεγάλη αξία στη γλώσσα παρά στην εθνικότητα κι ενώ υπήρχαν δυο άκρα για τη γλώσσα, από τη μια μητρική γλώσσα και από την άλλη όργανο αυτονομίας για τη FYROM (σχετιζόταν με ιδεολογικά ζητήματα), η εκκλησία συντάχθηκε ενάντια και στα δυο χωρίς να ξεχωρίζει το σωστό από το λάθος. Έτσι, αυτός που δεν ανήκει στο ίδιο έθνος, τον υποτιμάμε. Κάποτε ο όρος Έλληνας, σήμαινε βάρβαρος (sic). Τώρα ο Έλληνας είναι πάνω από όλους».*

Οι ντόπιοι ιερείς και η ‘παραδοσιακή’ ‘ντόπικη’ μουσική

Έχοντας μιλήσει με τον πατέρα Γ. για αρκετά πράγματα, του ζήτησα να μου πει αν υπάρχουν «ντόπιοι» ιερείς στην πόλη ή τα γύρω χωριά και ποιά η θέση τους σε ότι συνέβαινε και συμβαίνει με τους γείτονες. Η απάντηση του κληρικού ήταν καταφατική : *«Υπάρχουν ντόπιοι ιερείς που είναι εθνικά Έλληνες. Είναι διγλωσσοί, αλλά πάνω απ’ όλα βάζουν το Χριστό. Εξαιρείται, βέβαια, ο Νικόδημος Τσαρκνιάς που θεωρείται αυτονομιστής».* Ο Νικόδημος Τσαρκνιάς, γεννημένος στην Αριδαία Πέλλας, τοποθετήθηκε ως διάκονος στο χωριό Άγιος Παντελεήμονας (Φλωρίνης) το 1973 ενώ τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς έγινε πρεσβύτερος στον Άγιο Παντελεήμονα (Μητροπολιτικός Ναός Φλώρινας). Ο ίδιος σε συνέντευξή του, η οποία αναρτήθηκε στο blog Abecedar στις 30

Σεπτεμβρίου 2010²⁸, μιλάει για το πως έφτασε να είναι κληρικός στη Μακεδονική Ορθόδοξη εκκλησία και για τις δυσκολίες που πέρασε κατά τη διάρκεια της θητείας του στη Φλώρινα, μέχρι το διωγμό του το 1981 από το Μητροπολίτη Αυγουστίνο. *«Το 1980, στην ιερατική συγκέντρωση που έλαβε μέρος στο μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής της Εορδαίας, ο Μητροπολίτης Αυγουστίνος μίλησε πολύ αρνητικά για τους Μακεδόνες, λέγοντας, μεταξύ των άλλων, πως οι «ντόπιοι της περιοχής έχουν φάει πολύ βουλγάρικο σιτάρι». Τότε σηκώθηκα και απάντησα πως όλοι κάποτε, εθνικόφρονες και μη, Μακεδόνες και μη, έφαγαν από το περιβόητο βουλγάρικο σιτάρι και ότι όλα αυτά τα οποία δήλωσε για τους Μακεδόνες της περιοχής είναι αναλήθειες και συκοφαντίες. Αυτό ήταν. Η φωτιά άναψε».* Λίγες μέρες μετά το συμβάν ο Μητροπολίτης Αυγουστίνος αποφάσισε να τον μεταθέσει στο χωριό Λεπτοκαρυές. Τελικά, το 1981, τον έδιωξε τελείως από τη Μητρόπολη. Μετά το διωγμό του, ο Τσαρκνιάς, προσλήφθηκε από τη Μητρόπολη του Κιλκίς όπου έμεινε για 10 χρόνια. Από το 1992 υπηρετεί στην Μακεδονική Ορθόδοξη εκκλησία, ενώ το 1993 καθαιρέθηκε από την Ορθόδοξη εκκλησία της Ελλάδος.

Ρωτώντας, τον π. Γ. , ποιά είναι η κατάσταση στα χωριά με μεικτό πληθυσμό και ποιά θέση κρατάνε οι ιερείς, τόσο οι δίγλωσσοι όσο και οι άλλοι, μου απάντησε πως *«δεν έχουμε πρόβλημα με τους κατοίκους. Δεχόμαστε και αυτούς που έρχονται από την άλλη μεριά των συνόρων, αναγνωρίζοντας το βάπτισμά τους. Ούτως ή άλλως, έχει ήδη αναγνωριστεί ο μεικτός γάμος και τελούμε πολλούς. Δεν τους προσβάλλουμε την εθνική συνείδηση. Βέβαια, απέναντι δεν τελείται καμιά λειτουργία από εμάς. Βέβαια, οι άνθρωποι είναι πολύ ευσεβείς και όταν περνάμε τα σύνορα μας πλησιάζουν, μας φιλάνε το χέρι και ζητούν την ευλογία μας».*

Ο πάτερ με παρότρυνε να επισκεφθώ τα γραφεία της Μητροπόλεως μετά από δυο μέρες (16 Μαρτίου), για να μιλήσω με τον πατέρα Ζ.²⁹ Ιερέας με

²⁸ http://abecedar.blogspot.gr/2010/09/blog-post_30.html

²⁹ Αν και ο συγκεκριμένος ιερέας είναι σχεδόν συνομήλικος μου και θεωρούσα πως η συνέντευξη θα γινόταν σε άνετο κλίμα, συνειδητοποίησα σχεδόν αμέσως ότι ήταν αρκετά σφιγμένος και αγχωμένος. Μου εξήγησε πως ήταν η πρώτη φορά που κάποιος του έπαιρνε συνέντευξη για οτιδήποτε. Πως δεν ήξερε αν με βοηθούσε με αυτά που έλεγε. Προσπάθησα να τον καθησυχάσω, εξηγώντας του πως δεν έκανα κάτι που θα έθετε σε κίνδυνο τη θέση του αφού η όλη διαδικασία θα ήταν ανώνυμη. Του είπα, επίσης, πως και για μένα ήταν παράξενο να κάνω κάτι τέτοιο, αφού ήταν η πρώτη φορά που έπρεπε να πάρω συνεντεύξεις από πολύ κόσμο που συνάμα ήταν και άγνωστος. Η συζήτηση μαζί του ήταν η μικρότερη σε διάρκεια από τις υπόλοιπες. Φαινόταν από ένα σημείο και

καταγωγή από ένα από τα χωριά του νομού, δίγλωσσος και γιος του τωρινού ιερέα στο χωριό τους. Η συνάντηση με τον πατέρα Ζ. έγινε στο ισόγειο των γραφείων της Μητροπόλεως όπου με περίμενε. Τον είχε ειδοποιήσει ο πατέρας Γ. ότι θα πήγαινα να τον βρω. Ξεκινήσαμε, μιλώντας για τον ίδιο και την καταγωγή του από χωριό που μιλάνε και τις δυο γλώσσες. Όπως μου είπε τη μιλάει και αυτός αλλά όχι τόσο καλά όσο οι πιο ηλικιωμένοι στο χωριό του. *«Καταλαβαίνω αλλά δε μ' αρέσει να τη μιλάω»*. Μου ξεκαθάρισε από την αρχή, ότι παρόλο που μιλάει και τις δυο γλώσσες είναι Έλληνας και πάνω απ' όλα Χριστιανός: *«Υπερασπίζομαι την Ελλάδα περισσότερο από τους άλλους. Όμως είμαι Χριστιανός και ιερέας πρώτα απ' όλα. Ο ελληνισμός, για μένα, εξισώνεται με την Ορθοδοξία. Η εκκλησία είναι σημαντική αφού στάθηκε δίπλα στο λαό σε δύσκολες συνθήκες»*.

Στη συνέχεια η κουβέντα οδηγήθηκε σε άλλα θέματα. Ο κληρικός συμφώνησε απόλυτα με το ότι η εκκλησία έχασε την οικουμενικότητά της μετά τη δημιουργία εθνικών εκκλησιών και διαφώνησε με τη συμπεριφορά του Μητροπολίτη Άνθιμου σε σχέση με το θέμα του σλαβόφωνου ραδιοφωνικού σταθμού σε ένα από τα χωριά του νομού.

Η συνέντευξη με τον π. Ζ. έκρυβε μια έκπληξη για μένα, ειδικά αν συνοπλογίσει κανείς πως ο συγκεκριμένος ιερέας ήταν φειδωλός στις απαντήσεις του. Μου περιέγραψε ένα συμβάν στο χωριό του το οποίο έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια ενός γάμου συγγενικού του προσώπου. Ενώ όλα έβαιναν καλώς, όπως σε *‘όλα τα γλένια’*, και οι καλεσμένοι χόρευαν, η μουσική άλλαξε και άρχισαν να παίζουν τραγούδια τα οποία ήταν στη «ντόπικη» γλώσσα. Εκείνη τη στιγμή ο ίδιος βρισκόταν στο χορό και όταν ξαφνικά άκουσε τα συγκεκριμένα τραγούδια, αποχώρησε από την πίστα. *«Στενοχωρήθηκα πολύ όταν τα άκουσα. Ρώτησα την ξαδέρφη μου για ποιό λόγο έβαλαν τέτοια τραγούδια αφού μέχρι εκείνη τη στιγμή ακούγονταν ελληνικά. Η ξαδέρφη μου με κοίταξε και μου είπε «πού είναι το κακό να χορεύουμε και να ακούμε αυτά τα τραγούδια; Είναι η παράδοσή μας. Γιατί οι Πόντιοι να έχουν τα δικά τους τραγούδια και τη γλώσσα κι εμείς όχι;» Δεν ήξερα τι να της απαντήσω»*.

μετά πως δεν ήθελε να συνεχίσουμε τη συζήτηση κάτι που φάνηκε και από τις απαντήσεις του, οι οποίες ήταν τις περισσότερες φορές μονολεκτικές.

Την ίδια απορία, πάνω-κάτω, είχαν και οι περισσότεροι «ντόπιοι» όταν ξεκίνησε από την πολιτεία μια μάχη γύρω από το ‘σλαβικό φολκλόρ’, όπως το χαρακτήρισαν, με τις προσπάθειες των αρχών να καταστείλουν την καλλιέργεια και δημόσια προβολή του και την κινητοποίηση μεγάλων κομματιών της τοπικής κοινωνίας για την υπεράσπισή του. Η διασκέδαση στη «ντόπια» γλώσσα αντιμετωπιζόταν όχι μόνο ως δίαυλος για τη μετάδοση της σλαβοφωνίας αλλά και ως ρητή επιλογή διατήρησης της γλωσσοπολιτισμικής παράδοσης που η κρατική εξουσία επιθυμούσε να εξαφανίσει. Μια από τις ενέργειες εναντίωσης σε αυτό τον πόλεμο κατά των τραγουδιών και των χορών, υπήρξε το βιβλίο του φλωρινιώτη οδοντίατρου Κωνσταντίνου Ιωάννου με τίτλο *Κόλεντα μπάμπω, Κόλεντα*. Το συγκεκριμένο βιβλίο ήταν μια καταγραφή του συγγραφέα, παιδικών μνημών και εθίμων από το χωριό Σκοπιά (Κωστόπουλος 2000:313). Οι περισσότεροι διάλογοι είναι στα σλαβομακεδονικά με ελληνικούς χαρακτήρες και επεξηγήσεις. Στην εισαγωγή του βιβλίου, ο Ιωάννου βάλλει ενάντια σε παρεκκλησιαστικούς και ψευτοπολιτιστικούς κύκλους οι οποίοι πολέμησαν τα τραγούδια στη μητρική γλώσσα των «ντόπιων». *«Πολεμήθηκε η μητρική μας γλώσσα, το παιροπαράδοτο τραγούδι, ο παιροπαράδοτο χορός μας, τα ήθη και τα έθιμά μας, άλλαξαν τα ονόματά μας, άλλαξαν τα τοπωνύμια, γκρέμισαν τις εκκλησίες μας που έκτισαν οι παππούδες μας [...]»*³⁰

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πολιτικής, αποτελεί κατά το καλοκαίρι του 1990, μια σειρά διοικητικών πιέσεων από τον τότε νομάρχη Φλωρίνης, κατά του ντόπιου πληθυσμού, με αποκορύφωμα τις απαγορεύσεις παραδοσιακών πανηγυριών. Μέσα σε αυτό το κλίμα, ως *«φυσιολογική εκδήλωση εθνικής ανησυχίας»* όπως αναφέρει ο Κωστόπουλος, εμφανίζεται και η γνωστή σκοταδιστική εκστρατεία του τότε Μητροπολίτη Αυγουστίνου ενάντια στο γύρισμα της «εθνικώς ύποπτης» ταινίας του Θ. Αγγελόπουλου *‘Το μετέωρο βήμα του πελαργού’* (2000:320).

³⁰ Ένα παράδειγμα αλλαγής ονομασίας, που προσωπικά γνωρίζω, είναι η αλλαγή του ονόματος στο χωριό Πουτσσένο, ο οποίος πλέον ονομάζεται Αυτός Φλωρίνης.

Συμπεράσματα

Απέναντι στις πρόσφατες πολιτικές εκκοσμίκευσης (περίπτωση ταυτοτήτων) και τον επαναπροσδιορισμό της ελληνικής ταυτότητας, η εκκλησία στη Φλώρινα, αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα γενικότερα, βρίσκεται σε θέση άμυνας. Ως απάντηση αυτή επικεντρώνεται σε πολιτικά αντί για θρησκευτικά ζητήματα. Έχει, έτσι, αναλάβει τα τελευταία χρόνια, ένα ρόλο πολιτικής δύναμης ο οποίος δε συμβαδίζει με τον καθιερωμένο ρόλο της εκκλησίας ως πνευματική αρχή. Όλο και περισσότεροι άνθρωποι της εκκλησίας υιοθετούν ένα σκληρό πολιτικό λόγο για να εκφράσουν απόψεις πάνω σε ζητήματα εθνικού περιεχομένου. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν οι Χριστόδουλος, Άνθιμος και Αυγουστίνος που περιγράψαμε παραπάνω. Ο πολιτικός λόγος των κληρικών (που πολλές φορές δεν εκφράζει το σύνολο της εκκλησίας του Χριστού), ενδύεται τη φορεσιά του πατριωτισμού και εκφέρει μέσω αυτού τις απόψεις που έχουν οι κληρικοί.

Η δεκαετία του '90 αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου επηρεασμού τόσο με τα συλλαλητήρια που οργάνωσε ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος όσο και με την περίπτωση του Θ. Αγγελόπουλου στη Φλώρινα. Η εξουσία που κατείχαν αυτοί οι κληρικοί και το κύρος που είχαν αποκτήσει, είχε ως αποτέλεσμα την κινητοποίηση ενός μεγάλου αριθμού ατόμων οι οποίοι ακολούθησαν το παράδειγμα τους χωρίς να δώσουν μεγάλη σημασία στο γιατί γινόταν όλο αυτό. Χαρακτηριστική ήταν η απάντηση της Β., που δώσαμε παραπάνω, η οποία αναρωτιόταν πως γίνεται ένας παπάς να κατεβάζει τόσο κόσμο σε συγκέντρωση, χωρίς το ίδιο το ποίμνιο να ξέρει το ακριβές γιατί.

Έχοντας υπάρξει βασικός παράγοντας στα πρώτα στάδια εθνοδόμησης, η Εκκλησία έχει την ανάμνηση πως κάποτε δομούσε την εθνική ταυτότητα. Έτσι, αναλαμβάνει και πάλι αυτό το ρόλο για να ενισχυθεί. Το κάνει ιδίως σε συνοριακές περιοχές όπου διατηρεί ακόμα σημαντική επιρροή στις τοπικές κοινότητες και έχει ισχυρές δομές. Τέτοια είναι και η περίπτωση της Φλώρινας

Η Φλώρινα είναι ιδιαίτερος γνωστή λόγω του πρώην Μητροπολίτη της Αυγουστίνου Καντιώτη. Πολλοί από τους κατοίκους θεωρούν πως ο Αυγουστίνος υπήρξε ένα από τα πιο σημαντικά πρόσωπα που πέρασαν ποτέ από την πόλη.

Η θητεία του στην Μητρόπολη υπήρξε μια από τις πιο ‘αυστηρές’ που πέρασαν ποτέ από περιοχή της Μακεδονίας. Γι’ αυτό το λόγο, απέκτησε και το χαρακτηρισμό «Χομεινί της Μακεδονίας». Κατά τη διάρκεια της θητείας του πολέμησε το σλαβικό στοιχείο καταστρέφοντας και φτιάχνοντας από την αρχή τις εκκλησίες εκείνες που είχαν σλαβικά χαρακτηριστικά. Παραλλήλιζε τον εαυτό του και τους ιερείς της Μητροπόλεως με χωροφυλακή και για την ακρίβεια, ιερή χωροφυλακή. Η συντηρητική διοίκησή του άφησε αρκετά απομεινάρια στους κόλπους της εκκλησίας και κυρίως σε λαϊκές χριστιανικές οργανώσεις που δρουν στην περιοχή της Φλώρινας. Όμως, με την εκλογή του νέου Μητροπολίτη, παρατηρείται μείωση των ακραίων καταστάσεων που αντιμετώπισε η περιοχή κατά τη διάρκεια της θητείας του Αυγουστίνου.

Η Φλώρινα δεν είναι η ίδια πόλη που ήταν επί Καντιώτη αφού υπάρχουν εκσυγχρονιστικές φωνές ακόμα και στους κόλπους της εκκλησίας, όπως λέει ο πάτερ Γ. *«Στην Ελλάδα ο κόσμος πάσχει από εθνοφοβικό κόμπλεξ για καθετί διαφορετικό. Η ισχυρή παράδοση που ισχύει στη χώρα δεν είναι στατική, όπως θέλουν να νομίζουν οι περισσότεροι, αλλά βλέπουμε πως τα πράγματα αλλάζουν όσο περνάνε τα χρόνια. Έχουμε μπει στη νεωτερικότητα αλλά κάποια πράγματα δε δεχόμαστε να τα δούμε διαφορετικά. Έκανα το λάθος και διάβασα ένα απόσπασμα σε λειτουργία στη δημοτική. Στο τέλος της λειτουργίας μου έκαναν παράπονα. Βλέπεις, κάνω κι εγώ πειράματα να δω τι θα γίνει, αλλά τζίφος. Το κλείνω το στόμα μου αφού βλέπω πως δεν αλλάζει τίποτα. Σκέψου, θέλω κι εγώ να γράψω πολλά αλλά δεν ξέρω πως θα το δουν. Φαντάζομαι, όχι και τόσο καλά».*³¹

Πολλοί πίστευαν ότι ο τωρινός Μητροπολίτης, όντας πνευματικό παιδί του Αυγουστίνου και Πρωτοσύγκελος της Μητρόπολης επί της θητείας του, θα ακολουθούσε την ίδια πορεία την οποία ακολούθησε και ο προκάτοχός του. Ο Αυγουστίνος είχε πολλούς ‘θαυμαστές’ καθ’ όλη τη διάρκεια της θητείας του και συνεχίζει να έχει ακόμα και μετά το θάνατό του. ‘Θαυμαστές’, οι οποίοι θεωρούν πως ο πρώην Μητροπολίτης είχε χαράξει τη σωστή πορεία για την

³¹ Η προσπάθεια του κληρικού Γ. θα μπορούσε να παραλληλιστεί με την περίπτωση των Ευαγγελιακών. Το Σεπτέμβριο του 1901 δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στην εφημερίδα Ακρόπολις η μετάφραση του Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιου στη δημοτική. Όπως αναφέρει η Σταυρίδη-Πατρικίου (2007), συνέπεια της όλης προσπάθειας του Αλέξανδρου Πάλλη, ήταν οι αιματηρές συγκρούσεις που ακολούθησαν ανάμεσα στους φοιτητές, που διαδήλωναν ενάντια στη μετάφραση, και στις Αρχές. Αποτελέσματα της σύγκρουσης αυτής ήταν οκτώ νεκροί και η παραίτηση της κυβέρνησης Θεοτόκη.

πόλη τους και για όλους τους Ορθόδοξους Χριστιανούς. Υπάρχουν, όμως, και άλλοι που ενώ μπορεί να τον 'θαύμαζαν' έχουν διαφορετική άποψη για τα πράγματα της πόλης τους και δη για την εκκλησία. Δυο τέτοια άτομα είναι η Β. και ο π. Γ. Είναι πολύ παράξενο, ειδικά στην περίπτωση του πατρός Γ. να βλέπουμε έναν κληρικό να εκφέρει διαφορετικό λόγο από αυτόν που εκλαμβάνεται ως λόγος της εκκλησίας· λόγος που έχει να κάνει με το έθνος και τον εθνοσωτήριο ρόλο της ίδιας της εκκλησίας, λόγος που συνδέει το παρελθόν με το παρόν. Ο π. Γ., θα λέγαμε είναι προοδευτικά σκεπτόμενος άνθρωπος και βλέπει τα πράγματα διαφορετικά. Έτσι, ξεφεύγει από τον περικαρακωμένο λόγο της παράδοσης και αναφέρεται σε νεωτερικότητα και αλλαγή.

Η Β., από την άλλη μεριά, θα λέγαμε ανήκει στην ομάδα των μη-θαυμαστών, αυτών δηλαδή που έζησαν τις καταστάσεις που περιγράψαμε παραπάνω και κατέληξαν στο συμπέρασμα πως τόσο η εκκλησία όσο και οι άνθρωποι αυτής (όπως ο Αυγουστίνος), θα έπρεπε να σιωπούν για θέματα που δεν έχουν σχέση με τα πνευματικά καθήκοντα. Η όλο και αυξανόμενη προβολή της εκκλησίας στα ΜΜΕ (Ανθιμος, Χριστόδουλος) ή και οι συνεχείς παρεμβάσεις της στα λεγόμενα εθνικά ζητήματα ή και σε ζητήματα που δεν έχουν άμεση σχέση με αυτά όπως το συμβάν με τον Αγγελόπουλο, έχουν ως αποτέλεσμα την εναντίωση, ενός μικρού μέρους του πληθυσμού, προς το πρόσωπο της εκκλησίας. Όπως λέει και η Άννα, οι κληρικοί θα έπρεπε να ασχολούνται αποκλειστικά με το ποιόνιο και την πνευματικότητα αυτού και όχι με εθνικά θέματα.

Από την άλλη, βλέπουμε αρκετά στοιχεία της εποχής Καντιώτη να εμφανίζονται και σήμερα στη Φλώρινα. Ένα τέτοιο στοιχείο αποτελεί και ο φόβος έκφρασης για ζητήματα όπως π.χ. την καταγωγή από μεικτό χωριό. Ο π. Ζ. μπορεί να μην είπε, ευθέως, ότι φοβάται να δηλώσει πως είναι «ντόπιος» αλλά η όλη συμπεριφορά του κατά τη διάρκεια της συνέντευξης φανέρωνε ακριβώς αυτό. Θα έλεγε κανείς πως οι απαντήσεις του πάνω στο ζήτημα ήταν έτσι διατυπωμένες ώστε να υπερτονίζουν την ιεροσύνη του και όχι την καταγωγή του. Φαντάζομαι, πως η συμπεριφορά του υπήρξε αποτέλεσμα της ιστορίας που είχε δημιουργηθεί τα προηγούμενα χρόνια στην πόλη με τους «ντόπιους». Έτσι, είναι απόλυτα λογικό να επιλέξει να αναδείξει το στοιχείο της ταυτότητάς του, το οποίο θα του έδινε μεγαλύτερο κύρος. Συνομιλώντας μαζί του και παρατηρώντας τη «γλώσσα του σώματός» του, θα έλεγα πως ο κληρικός θα

προτιμούσε να βρισκόταν κάπου αλλού και να μιλάει για πράγματα διαφορετικά από αυτά που τον ρωτούσα.

Τα τελευταία είκοσι, περίπου, χρόνια παρατηρείται μια έξαρση του φαινομένου εκφοράς πολιτικού λόγου από τους ανθρώπους της εκκλησίας, τον οποίο οι ίδιοι οι άνθρωποι αυτοί, ορίζουν ως πατριωτικό· ένας πατριωτικός λόγος μέσω του οποίου εκφράζουν πολιτικές απόψεις. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να τονιστεί ότι αυτή η εκφορά λόγου επηρεάζεται από μεμονωμένα άτομα που τις περισσότερες φορές κατέχουν θέσεις ισχύος στην εκκλησιαστική ιεραρχία. Έτσι, βλέπουμε πως το φαινόμενο δεν είναι καθολικό και δεν αντιπροσωπεύει όλους τους κληρικούς. Θεωρώ πως αυτή η έξαρση που αναφέραμε παραπάνω, θα συνεχίσει να υφίσταται όσο η εκκλησία της Ελλάδας θεωρεί ότι απειλείται η θέση της. Παρ' όλες τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού που έχουν γίνει στο εσωτερικό της, βλέπουμε πως δεν υπάρχει μεγάλη προθυμία από τους ίδιους τους ανθρώπους της για αλλαγές. Έτσι, η εκκλησία φιλοδοξεί να συνεχίσει να είναι θεματοφύλακας της εθνικής ταυτότητας και να κατέχει το δικαίωμα δογματισμού³² σε θέματα τα οποία δεν έχουν σχέση με την πνευματική ζωή.

Η περίπτωση της Φλώρινας και των ανθρώπων της αναδεικνύει ότι ναι μεν το φαινόμενο της εκφοράς πολιτικού λόγου έχει εντατικοποιηθεί, αλλά τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται μια ρωγμή από τους νεώτερους κληρικούς οι περισσότεροι εκ των οποίων έχουν σπουδάσει σε ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα και όχι κατ' ανάγκη Θεολογία. Έτσι, έχουμε ένα λόγο όχι τόσο ομοιόμορφο όσο θα περίμενε κανείς. Ενώ οι μεγαλύτεροι σε ηλικία κληρικοί ορίζουν το λόγο τους ως πατριωτικό, οι νεότεροι τολμούν να τον ορίσουν ως εθνικιστικό και, όπως το παράδειγμα του π. Γ, φονταμενταλιστικό.

³² Χρησιμοποιώ τον όρο με βάση την εκκλησιαστική ορολογία.

Βιβλιογραφία

- Άντερσον Μπένετικτ, *Φαντασιακές κοινότητες: στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Αθήνα:Νεφέλη 1997
- Barth Fredrik, *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969.
- Brubaker Rogers, “*In the name of the Nation: reflections on nationalism and patriotism*”, *Citizenship Studies*, Volume 8, Issue 2, 2004
- Γαζή Έφη, *Παρίς, Θρησκεία, Οικογένεια. Ιστορία ενός συνθήματος 1880-1930*, Πόλις, 2011
- Γιαννησοπούλου Μαρία, «Αλμωπία: παρελθόν, παρόν και μέλλον. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση», στη συλλογική έκδοση του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών *Μακεδονία και Βαλκάνια. Ξενοφοβία και ανάπτυξη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998
- Chrysoloras Nikos, “*Orthodoxy and Greek National Identity. An analysis of greek Nationalism in light of A. D. Smith’s Theoretical Framework*”, Kokkalis Program on Southeastern and EastCentral Europe, 2004
- Chrysoloras Nikos, “*The Political Discourse of the Greek Orthodox Church*”, *Journal Of the Hellenic Diaspora*, Volume 30, 2004
- Diamandouros, Nikiforos, P., “Greek Political Culture in Transition: Historical Origins, Evolution, Current Trends”, στο Glogg, Richard, (ed.), *Greece in the 1980s*, London: Macmillan 1983
- Δεμερτζής Νίκος, *Ο λόγος του εθνικισμού: αμφίσημο σημασιολογικό πεδίο και σύγχρονες τάσεις*, Αθήνα : Αντ. Ν. Σάκκουλας , 1996

- Handler Richard, Authenticity, στο *Anthropology Today*, Vol. 2, No. 1 (Feb., 1986), pp. 2-4
- Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας τη Ελλάδος, *Η Εκκλησία απέναντι στη σύγχρονη κρίση*, Νοέμβριος 2010
- Κεντούρι Έλι, *Ο Εθνικισμός*, Αθήνα : Κατάρτι , 2003
- Kitromilides Paschalis, “ ‘Imagined Communities’ and the Origins of the National Question in the Balkans” στο Blinkhorn Martin and Veremis Thanos (ed.), *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Athens : ELIAMEP , 1990
- Κωστόπουλος Τάσος, *Η απαγορευμένη γλώσσα: κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Αθήνα : Μαύρη Λίστα , 2000
- Λέκκας Παντελής, *Η εθνικιστική ιδεολογία : πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα : Κατάρτι , 2006
- Λίποβατς Θάνος, Δεμερτζής Νίκος, Γεωργιάδου Βασιλική (επιμ.), *Θρησκείες και πολιτική στη νεωτερικότητα*, Αθήνα : Κριτική , 2002
- Λίποβατς Θάνος, «Εθνικισμός και Θρησκεία στη νεωτερικότητα», *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, Τεύχος 5-6, Φθ. 2000-Αν. 2001
- McCrone David, *The Sociology of Nationalism: tomorrow's ancestors*, London: Routledge 1998
- Μάξιμος Μητροπολίτης Σάρδεων, *The Ecumenical Patriarchate in the Orthodox Church*, Θεσσαλονίκη 1972
- Μανιτάκης Αντώνης, *Οι σχέσεις της εκκλησίας με το κράτος-έθνος*, Αθήνα: Νεφέλη 2000
- Marquand David, Nettler Ronald L. (επιμ.), *Θρησκεία και Δημοκρατία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2003
- Μαρξ Καρλ, *Το Εβραϊκό Ζήτημα*, 1843

- Mavrogordatos George, “*Orthodoxy and nationalism in the Greek case*”, West European Politics, Volume 26, Issue 1, 2003
- Smith Anthony, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge: Polity Press 1995, 2000 print
- Smith Anthony, *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*, New York: Oxford University Press, 2003
- Σταυρίδη-Πατρικίου Ρένα, *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2007

Ιστοτόποι

- www.scribd.com/doc/37693764/MAPΞ-To-εβραϊκό-ζήτημα-Πολιτικό-Καφενείο
- http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B9%CE%B5%CF%80%CE%AF%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%82_%CE%A7%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8C%CE%B4%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82#.CE.A4.CE.B1.CF.85.CF.84.CF.8C.CF.84.CE.B7.CF.84.CE.B5.CF.82
- http://www.youtube.com/watch?v=Np94_RT77B4
- tvxs.gr/news/ελλάδα/«γυαλιά-καρφιά»-θέλει-να-κάνει-ο-άνθιμος-ραδιοφωνικό-σταθμό-της-πγδμ
- <http://www.iospress.gr/ios2000/ios20000116a.htm>
- http://tvxs.gr/news/ellada/o-ambrosios-eylogei-ti-xrysi-aygi?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter&utm_campaign=tvxs
- http://abecedar.blogspot.gr/2010/09/blog-post_30.html